

Niyâzî-i Mısırî'nin Kur'an ve Tefsir Anlayışı

MAHMUT AY

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

I- Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri ve Eserleri

A- Hayatı

Niyâzî-i Mısırî, Genç Osman'ın tahta çıktığı yıl, 12 Rebîulevvel 1027/8 Şubat 1618 Cuma gecesine Malatya'da dünyaya gelmiştir. Malatya'da doğduğu kesin olmakla beraber, Malatya'nın neresinde doğduğu tartışmalıdır. Araştırmacıların ekseriyetine göre Malatya'nın Aspozi kasabasında doğmuştur.¹ Babası, Nakşibendî tarikatı mensubu Soğancızâde Ali Çelebi'dir. Niyâzî'nin asıl adı, Mehmed'dir. Niyâzî ve Mısırî ise mahlaslarıdır.² Mısırî diye anılması, tahsilini Mısır'da yapmış olmasından dolayıdır.³

Küçük Mehmed, ilk tahsiline köyünde başlamıştır. Daha sonra da Malat-

¹ Mısırî'nin Malatya'da doğduğu tartışmasız olmakla birlikte Malatya'nın neresinde doğduğu tartışmalıdır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LIII; A. J. Wensinck, "Niyâzî", *İA*, IX, 305; Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 53-60; a.g.mlf., "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, XXXIII, 166.

² Niyâzî-i Mısırî, şiirlerinde bazen "Mısırî", bazen de "Niyâzî" mahlasını kullanmıştır. Araştırmacıların bu ayırım konusunda çeşitli görüşleri için bkz. Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî*, s. 61-62.

³ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LVI-LVII; Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî*, s. 61-62; a.g.mlf., "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, XXXIII, 166.

ya'nın meşhur âlimlerinden tefsir, hadis, fıkıh dersleri almıştır. Tahsilini bitirdikten sonra ise camilerde vaaz vermeye başlamıştır.⁴ Bu arada tasavvufa ilgi duyan Niyâzî, genç yaşta –Nakşibendî olan babası, kendi şeyhine intisap etmesini istemesine rağmen- Malatyalı Halvetî şeyhi Hüseyin Efendi'ye⁵ intisap etmiştir. Bu durumu kendisi şöyle anlatır: “Ben, doğum yerim olan Malatya’da ilk ilim talebinde bulunduğum sırada, kalbimde tarikat-i sūfiyyeyi bilmek arzusu vardı. Önce onların meclislerine muhâlif idim, gitmezdim. Fakat sohbetleri bereketiyle günden güne şevkim arttı. Nihayet, Halvetî şeyhlerinden birine beyat ettim. Babam, beni ona gitmekten men ediyor ve kendi şeyhine götürmek istiyordu. O zat, Nakşibendiyye’deni ve bana göre kâmil değildi.”⁶

Şeyhinin Malatya’dan ayrılmasının ardından zâhir ilimleri alanındaki öğrenimini sürdürmek ve kendisine yeni bir mürşid bulmak üzere 20 yaşlarında seyahate çıkmıştır. Bu maksatla Diyarbakır’a giden, bir yıl orada kaldıktan sonra Mardin’e geçen ve burada da bir yıl kalan Niyâzî, bu iki şehirdeki âlimlerden mantık ve kelâm okumuştur.⁷ 1050’de (1640) Kahire’ye gidip Ezher medreselerinde ilim tahsiline başlamıştır. Bu sırada ikâmet ettiği Şeyhûniyye Külliyesi’ndeki Kâdirî Tekkesi’nin şeyhine intisap etmiştir. Adını vermediği bu şeyhin, ilim ve tasavvuf yolunda büyük bir gayretle çalışırken bir gün kendisine zâhir ilmi talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarikat ilminin kendisine açılmayacağını söylemesinden etkilenen Niyâzî, ikisi arasında tercihte kararsız kalmıştır. Sonrasını kendisi şöyle anlatmaktadır: “İlimden ayrılmam bana güç geldi. Ağlayarak tazarru ve niyaz ile Allah’a istihâre ettim ve uyudum. Gördüm ki güya ben büyük bir şehirdeyim, sultana hizmet ediyorum. Sultan da Şeyh Abdulkâdir Geylânî imiş. Kendisinin avlusu geniş bir sarayı var. Kendisi, nedimlerinden büyük bir cemaat arasında bir tarafta abdest alıyor. Sanki ben de öbür tarafında tereddüt içerisinde duruyor, bana kızacağından korkuyorum. Oradan çıkacak bir yer de bulamadım. Beni gördü, yanına çağırdı ve ‘Ey sūfi!’ dedi. Hemen kendisine döndüm ve önünde durdum. Hâdimlerinden birine: ‘Buna bir kese getir’ dedi. Hizmetçi, birkaç adım gidince ‘Gel! Ona kendi cebimden vereyim’ dedi. Elini cebine soktu, bir kese çıkardı ve bana uzattı. Bu durumda keseyi açtım. İçinde taze sikkeli dirhemler vardı. Başka bir kese daha gördü, onu da

⁴ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LVII.

⁵ Bu zat hakkında, ismi ve tarikatı dışında bilgi mevcut değildir. Bkz. Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî*, s. 64.

⁶ Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, Süleymaniye Ktp. Hâşim Paşa no. 20, v. 29-30; krş. a.g.mlf., *İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul ts., s. 47.

⁷ Bkz. Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 29-31; a.g.mlf., *İrfan Sofraları*, s. 47-48.

açtı. Onda da taze sikkeli dinarlar vardı. Ben: 'Efendim! Bu iki kesenin manası nedir?' diye sordum. Cevaben dedi ki: 'Dirhemler, zâhir ilimdir. Öğren ve onunla amel et. Dinarlar tarikat ilmidir. Onu ancak sana takdir edilmiş bulunan kimse- nin (mürşidin) sayesinde kavuşabilirsin.' Ve bana: 'Senin şeyhin bu şehirde değildir.' diye işaret etti. Söylemeye muktedir olamayacağım bir ferah ve sevinçle uyandım."⁸

Niyâzî, sabahleyin rüyasını şeyhine anlatınca; şeyhi, böyle kabiliyetli bir müridi kaybetmek istememiş ve hilâfet vererek چراغ etmek istemiştir. Ancak Niyâzî, bunu kabul etmemiş ve ısrarla izin talep etmiştir. Nihayet üç senedir ikâmet etmekte olduğu Mısır'dan 1053'de (1643) ayrılmıştır.⁹ Bu ayrılışı müteakiben Arabistan, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaştıktan sonra 1056'da (1646) İstanbul'a gitmiştir. Küçükayasofya civarındaki Sokollu Mehmet Paşa Camii medresesinin bir hücrelerinde halvete girmiştir. Daha sonra bir süre Kasımpaşa'da Uşşâkî âsitânesinde misafir kalmıştır. Aynı yıl İstanbul'dan ayrılıp Anadolu şehirlerini dolaşmaya başlamıştır. Önce Bursa'ya geçerek orada bir müddet kalmıştır. Ancak hayatını rüyalarla yönlendiren Mısri, burada gördüğü bir rüya üzerine, Bursa'dan ayrılarak yol üstündeki yerleri büyük zatları ziyaret ederek geze geze Uşak'a gelmiştir. Uşak'ta Ümmî Sinan'ın (ö. 1657) halifelerinden Şeyh Mehmet Efendi'nin zâviyesinde iken Elmalı'dan Uşak'a gelen Ümmî Sinan'a intisap etmiş (1057/1647) ve onunla birlikte dergahının bulunduğu Elmalı'ya gitmiştir.¹⁰ Mısri, Ümmî Sinan'a intisabını şöyle anlatır: "Mukadder mürşidimi bulmak için çok seyahat ettim. Şeyhim, azizim Ümmî Sinan Elmalı'da kalbimin devasını buldum, kimyây-ı hakikate vâsil oldum. (Kahire'deki) rüya aynıyle zâhir oldu. Telvînim gitti, temkîn buldum"¹¹

Mısri, Elmalı'da dokuz yıl şeyhine hizmet edip seyr u sülûkunu tamamlamış ve 1066'da (1656) halife tayin edilmesinin ardından Uşak, Çal ve Kütahya'da irşad faaliyetinde bulunmuştur. İstanbul'da başlayıp yayılan Kadızâdeliler hareketinin etkisiyle aleyhinde bazı dedikodular çıkınca 1072 (1661) senesinin başlarında bölgeden ayrılarak birkaç müridiyle Bursa'ya yerleşmiştir. Bu yıllarda Hacı Mustafa adlı müridinin kız kardeşiyle evlenmiş, Fâtıma ve Çelebi Ali adlı

⁸ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 30; *İrfan Sofraları*, s. 48.

⁹ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 31; *İrfan Sofraları*, s. 49; A. J. Wensinck, "Niyâzî", *İA*, IX, 305; Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. LX; Aşkar, *Niyâzî-i Mısri*, s. 71.

¹⁰ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. ; LX-LXII; Aşkar, *Niyâzî-i Mısri*, s. 71-75.

¹¹ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 31; *İrfan Sofraları*, s. 49; Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. LXII.

iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Kadızâdeliler zihniyetini benimseyen Vâiz Vanî Mehmet Efendi'nin IV. Mehmet ile yakınlık kurarak ülkede semâ, zikir ve devrânı yasaklattığı 1077 (1666) senesinden sonra da tasavvufi faaliyetlerini sürdüren Mısri, vaazlarında da bu yasağa sebep olan Vanî Mehmet Efendi ile onun temsil ettiği zihniyeti ağır bir dille eleştirmiştir. Mensuplarının giderek artıp zikir yaptıkları caminin yetersiz kalması üzerine Abdal Çelebi isimli bir hayırsever tarafından Ulu Cami yakınında bir dergah inşâ edilmiştir (1080/1669).¹²

Mısri'nin, Bursa'dayken Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın davetine uyarak IV. Mehmet'in ikâmet ettiği Edirne'ye gittiği, itibar ve saygı gördüğü, 40 gün kadar burada kaldıktan sonra dönüşte İstanbul'a uğradığı, hangi tarihte gerçekleştiği belirtilmeyen bu ziyaretin ardından 1083'te (1672-3) bir defa daha Edirne'ye davet edildiği kaydedilmektedir. Kendisi de aynı yıl Edirne'ye davet edildiğini, devlet adamlarıyla görüşüğünü, sağlam delillerle görüşlerini savunup kabul ettirdiğini söyler, ancak orada ne kadar kaldığından ve daha önceki ziyaretinden bahsetmez. Bu sebeple Mustafa Aşkar, onun Edirne'ye muhtemelen ilk defa bu tarihte gittiğini söylemektedir.¹³ Mısri, bu ziyareti sırasında Eski Cami'de vaaz ettiği esnada söylediklerinden dolayı, sadrazamın emriyle, daha sonra kendisine intisap edip halifesi olacak olan Sadr-ı Âli çavuşlarından Azbi Baba nezâretinde kalebind olarak Rodos'a sürgün edilmiştir. Dokuz ay sonra ise, Bursa'ya dönülmesine izin verilmiştir.¹⁴ Mısri hapse giriş tarihini 13 Cemâziyelâhir 1085 (14 Eylül 1674) olarak kaydeder.¹⁵ Kaynaklarda bu sürgüne, burada ki vaazlarında, çok önemsedığı cifre dayanarak söylediği bazı siyâsi sözlerin

¹² Bkz. Aşkar, *Niyâzî-i Mısri*, s. 74-89; a.g.mlf., "Niyâzî-i Mısri", *DİA*, XXXIII, 167.

¹³ Bkz. Aşkar, "Niyâzî-i Mısri", *DİA*, XXXIII, 167.

¹⁴ Niyâzî, Rodos'ta bulunduğu sürede, tasavvufi faaliyetlerine; zikir ve sohbetlere devam etmiş ve hapisanedekilerden de büyük bir saygı görmüştür. Rivâyetlere göre mahkûmlar ve kale muhafızları, onun keşf ve kerâmetlerini görerek ona hürmet etmişlerdir. Hatta o dönemde Rodos'ta ikâmete mecbur edilen Kırım hanlarından Selim Giray, kendisine 12 çeşit yemek gönderirmiş. Niyâzî ise iki çeşidi kâfi diyerek bununla iktifâ edermiş. Niyâzî'nin, kendisine 18 yıl sürgün hayatı yaşatan Osmanlılara karşı çıkararak Kırım hanlarından birinin Osmanlı tahtına çıkarılmasını istemesinde, bu dostluğun da etkisi olduğu söylenebilir. (Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. LXXVIII).

¹⁵ "Habsün ibtidâsı 1085 Cemâziyelâhirinün 13. hamîs gün idi." (Niyâzî-i Mısri, *Mecmûa*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Sultan Orhan, no: 690, v. 79a; Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. LXXVII).

sebepler olduğu zikredilmektedir.¹⁶

Mısırî, Rodos'tan Bursa'ya döndükten sonra aynı cezbeli hali, vaazlarındaki siyâsî hava, cifirle çok uğraşarak gelecekte haber vermesi, özellikle mehdilik, hatta peygamberlik iddiası, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in peygamber olduklarını söylemesi gibi hazmı ve tevili zor davranış ve fikirlerinden dolayı Vâni Mehmed Efendi'nin de tesiriyle 1088 (1677) yılının Safer ayında Limni'ye sürgün edilmiştir.¹⁷ Burada 1103 başlarına (1692) kadar 15-16 yıl kalmıştır.¹⁸ Vezir-i azam Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın delâletiyle fermanla affedilerek 23 Ramazan 1103'te (7 Mayıs 1691) Bursa'ya dönmüştür.¹⁹

Mısırî, Limni sürgününden Bursa'ya dönüşünde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Mısırî, Bursa'da dostları ve sevenleriyle bir yandan zikir ve sohbet halkasını genişletirken, onun faaliyet ve fikirlerini zararlı bulanlar, onun aleyhinde çalışmışlardır. Ulemânın ekseriyetiyle birlikte bazı tarikat şeyhleri dahi onu tasvip etmemişlerdir. Sivâsîzâdelerden Nazîmî, Halvetîlerden Selâmî, hatta başlangıçta Bursalı İsmail Hakkı bile onun fikirlerine karşı çıkmıştır.²⁰

Bursa'ya bu gelişinde yaklaşık 16 ay kalan Mısırî, II. Ahmed devrinde Avusturya üzerine sefere karar verildiği zaman 1104 Şevval'inde "fi sebilillâh gazâ ve cihada memur olduk. Nemçe kâfiriyle savaşarak ecir almak isteyen benimle gelsin!" diye ilan ederek Bursa'da Yeni Kaplıca civarında kurmuştur. Bunu duyan 200 ya da 300 kadar müridi, burada toplanmışlardır. Ancak bu durumu haber alan padişah, çevresinde kalabalıklar toplanan şeyhlerin, sonradan isyana kalkıştıklarını göz önünde bulundurarak, kendisine Bursa'da oturup hayır dua ile meşgul olması yönünde bir hatt-ı hümayûn göndermiştir. Bu hatt-ı hümayûn şöyledir:

"Mısırî Efendi, selâmımdan sonra sefere kasd ve azîmetiniz olduğu, mesmû-i hümayûnum oldu. Sefere teveccühünüzden ise, halvetinizde duaya meşgul

¹⁶ Bkz. Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, XXXIII, 167.

¹⁷ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LXXIX. Wensick ise bu sürgün yılını, muhtemelen Tuhfe'den alarak 1087 (1676) olarak vermiştir. Bkz. Wensinck, "Niyâzî", *İA*, IX, 305.

¹⁸ Kaynaklarda, Mısırî'nin Limni'deki ilk sürgün hayatının 15 yıl sürdüğü zikredilmektedir. (Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LXXXI,). Ancak kendisi, burada 16 yıl kaldığını bildirmektedir. (Bkz. Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2392, v. 48a; *İrfan Sofraları*, s. 178).

¹⁹ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LXXXVIII-LXXXIX.

²⁰ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. LXXXIII.

olmanız ensebdir. Mahallinizden harekete rızây-ı hümâyûnum yoktur. Huzûr-ı hâtır ile zâviyenizde oturup asâkir-i İslâmiyye ve guzât-ı mücâhidine teveccüh-i tâm ile Mansûr ve muzaffer olmaları duasında olmanız me'mûldur.”²¹

Mısırî ise padişahın bu isteğini kabul edemeyeceğini şu mukâbil mektubuyla bildiri:

“Padişahım! ‘İnnemesele İsa kemeseli Âdem’ buyuruldu. Mümâsili ilmu'l-esmâda kıldı. Kabul edene melek dendi, kabul etmeyene şeytan denildi. Padişahım! Muhâle ferman vermek âkıl işi değildir. Bir kevkibe tulû etmesin deyu ferman vermek, yahut ağrısı tutmuş avret doğursa padişaha âsî olur mu? Padişahım ben seni esirgerim, senin hayırhâhınım. Senin dostun, beni sana yanlış bildirir. Bu dahi malum ola ki enbiyâ ve evliyâda kizb ve hilâf ve müdâhene olmaz. El-hâsıl, enbiyâyâ muhâlefette olmakdan men ederim. Nasihatımı kabul edersen, tahtında sâbit-kadem olursun. İsa aleyhisselâm, kendi hakkında alâ mele'i'n-nâs 'hazâ mehdiyyu'z-zaman' diye şehâdet eder. Şehâdetini Allah Teâlâ kabul eder. Cümle halk dahi kabul eder. Ve illâ muhâlefetin zararı kendüye âid olur. Bilürsen nasihatım budur. Bu mektubu kendi şeyhine gösterme ve reyî ile âmil olma. Şeyhulislâm ve ulemâyâ göster . Onların reyî ile âmil ol. Vesselâmu alâ men ittebaa'l-hudâ.”²²

Mısırî, padişahın emrine kulak asmayarak Tekfur dağı'na kadar gitmiştir. Padişah, şeyhi iskelede karşılamak üzere Arap Beşir Ağa'yı şeyhe mahsus bir koçu araba ve müridlerine de mîriden epeyce parayla birlikte gönderir. Ancak sinirli biri olan Mısırî, hediyeleri kabul etmediği gibi “Bizi seferden alıkomağa sebep olan kendi kâfir, avradı boş. Ben mîriden bir şey istemem ve azimetten dahi dönmem” der.²³

Mısırî'nin Edirne'ye yaklaşması ve padişaha, iş başında bulunan hâinleri kerâmet ile birer birer haber vereceği şâyiası, pek çok kimsenin de şeyhi sabırsızlıkla beklemeleri devlet adamları arasında telaş uyandırmıştır. Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa, Mısırî Efendi'nin duasını almak isteyen ve sonra sefere çıkılmasını uygun gören II. Ahmed'i bu zat geldiği takdirde büyük fitne çıkacağı telkinleriyle fikrinden vazgeçirmiştir. Padişah, bu sefer Dilâver Ağa'yı Mısırî'yi

²¹ Aşkar, *Niyâzi-i Mısırî*, s. 129; Mısırî, *Mawâidu'l-İrfân*, (S. Ateş'in önsözü), s. 11; Erdoğan, *Niyâzi-i Mısırî Divanı*, s. LXXXIV.

²² Aşkar, *Niyâzi-i Mısırî*, s. 129; Mısırî, *Mawâidu'l-İrfân*, (S. Ateş'in önsözü), s. 11-12; Erdoğan, *Niyâzi-i Mısırî Divanı*, s. LXXXV.

²³ Mısırî, *Mawâidu'l-İrfân*, (S. Ateş'in önsözü), s. 12-13; Erdoğan, *Niyâzi-i Mısırî Divanı*, s. LXXXV.

geri döndürmesi için bir fermanla göndermiştir. Ancak Mısri, bu fermanı da dinlememiş ve yoluna devam etmiştir. Bütün bu olayları duyan ve muhtemelen Mısri'nin cesaretinden etkilenerek onu merak eden halk ve ehl-i tarikat, onu şehir dışında karşılayıp Edirne'ye 26 Şevval 1104'te (30 Haziran 1693) beraberce girmişlerdir. Mısri, halkla birlikte doğruca Selimiye Camii'ne gidip orada mihrap kenarında bir süre oturmuş ve öğle namazından sonra vaaz edeceğini bildirmiştir. Mısri'yi görmek isteyen ve diyeceklerini merak eden Edirneliler, Selimiye Câmii'nin avlusunu dahi doldurmuştu. Bu durumdan rahatsız olan sadrazam, önce vezîr-i sâni Osman Paşa'yı gönderip, padişahın kendisini beklediğini söyleyerek camiden çıkarmasını istemiştir. Ancak Mısri, camiden, öğle namazından sonra çıkacağını bildirmiştir. Bu sefer bazı yeniçeri ağaları bizzat gelerek padişahın kendisini görmek istediği bahanesiyle onu câmiden zorla çıkarmışlar, çıkışta da Limni'ye sürgün edildiğini kendisine tebliğ etmişlerdir. Aceleyle taht-ı revâna bindirilen Mısri, otuz kadar müridiyle birlikte Limni'ye kalebend olarak sürgün etmiştir.²⁴ Bu sürgüne çok sinirlenen Mısri, padişaha zehir zemberek bir mektub yazmıştır.²⁵

Epeyce yaşlanmış olan ve cihad için çıktığı yolculuğun yeni bir sürgünle sonuçlanması dolayısıyla moral açısından iyice çökmüş bulunan Mısri, bu son sürgününde yaklaşık 7-8 ay yaşamış ve Limni'de 78 yaşındayken 20 Receb 1105'te (16 Mart 1694) vefat etmiş ve Limni'de defnedilmiştir.²⁶

B. Şahsiyeti ve Fikirleri

Hayatından anlaşılacağı üzere Mısri, kendisini ilmî ve manevî açıdan geliştirmek için sürekli bir arayış içinde olan ve bu uğurda diyar diyar dolaşmaktan erinmeyen bir zattır. O, doğru bildiği şeyleri kimseden çekinmeden söyleyen cesur bir düşünür, siyâsi hasımlarına karşı yılmadan amansız mücadeleler veren ve onları çok sert bir dille eleştiren, hatta onlara ğaliz küfürler eden gözü kara bir muhâlifdir. Öyle ki hâtîrâtında Osmanlı padişahlarını Yahudilikle itham etmekte²⁷ ve Osmanlı Hânedânı'nın yerine Tatar Hânedânı'nın geçmesi gerekti-

²⁴ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. LXXXV-LXXXVI; Aşkar, *Niyâzî-i Mısri*, s. 130-135; a.g.mlf., "Niyâzî-i Mısri", *DİA*, XXXIII, 167.

²⁵ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. LXXXVIII-LXXXIX.

²⁶ Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. XC; Wensinck, "Niyâzî", *İA*, IX, 306.

²⁷ "Sultan İbrahim de Sultan Muhammed de bu tahtta oturan da Yahudidir. Ben bunların elinde ölürüm, lâkin taht Tatarundur...Peygamber olduğum gerçek olunca tahkik bilün Sultan İbrahim, Sultan Muhammed, şeyhzâde Mustafa yahudilerdür...bunlar zâhiren Yahudi soyundan olmak ile Yahudi gayretin çekerler,

ğini; nitekim kendisinin manevî himmetiyle bunun gerçekleşeceğini söylemekte²⁸ ve padişah dâhil hasımlarına ve sürgün hayatında kendisine kötü davrananlara pek çok kere ağır küfürler etmektedir.²⁹ Edirne'ye gelişinde onu Selimiye Câmii'nde bekleyen mahşerî kalabalık örneğinde olduğu gibi esrarengiz fikirleri ve şahsiyetiyle kitlelerin ilgisini çeken karizmatik bir mutasavvıftır.

Mısırî'nin hezeyanlarla dolu olan *Mecmûa* adlı hâtırâtına bakıldığında İslâm'a asla uygun olmayan söz ve düşüncelerle karşılaşmaktadır. Sözgelimi Mısırî, kendisinin Allah tarafından özel sıfat ve yetkilerle donatılmış seçilmiş bir kulu olduğuna inanmaktadır. Öyle ki kendisine vahiy geldiğini söylemekte,³⁰ hat-

amma itikada Hamziyyedürler.” ((Mısırî, *Mecmûa*, Bursa Sultan Orhan Kütüphanesi, no: 690, v. 61a-61b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 99). “Ey tahtı başına kara olası dinsüz! Yahudi o kâdi degüldür sensin! Ey Yahudi oğlu Yahudi oğlu Yahudi! Senün başuna bu Mısırî kıyâmetdür kıyâmetdür kıyâmet! Ne dilden ötersen öt!” (Mısırî, *Mecmûa*, v. 66a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 105).

²⁸ Mısırî'nin bu konudaki sözleri şöyledir: “Hele ölürüm barî şu vasiyeti yine ideyüm: Tatarındur, taht Tatarındur, Taht Tatarındur. Bunlar ıslah olmakdan kalmışdır cilk olmuş yumurta gibidur bunlarda hayr kalmamışdır taht Tatarındur bilmiş olun her nekadâr hilâfın itmege çalışırsanız olmaz mülk Tatarındur tatarındur...Ben egerçi ölüyüm ve lâkin nefesüm haydür, bu nefes Tatara hayat virür mülk onların olur.” (Mısırî, *Mecmûa*, v. 2b; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 35). “Ey zalim Yahudi! Ey dinsüz, ey mürted Yahudi! Her ne şeytanluk ittirürsen itdür benüm hasmum kimse degüldür sensin. Tahtun vallahi Tatarundur bil-lahi Tatarundur!” (Mısırî, *Mecmûa*, v. 72b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 115).

²⁹ Mısırî'nin bu küfürleri, onun hâlet-i rûhiyyesinin son derece kötü olduğunu, âcizlik, çaresizlik ve ruhsal bunalım içinde olduğunu göstermektedir. Onun de-ğil bir şeyhe, sıradan bir insana dahi yakışmayacak derecede çok sayıdaki sin kâflı ağır küfürlerine örnek olarak bkz. Mısırî, *Mecmûa*, v. 1b, 2b, 4a, 6a,7a; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 33, 34, 37, 39, 40. Mısırî, “peygamber (!) olduğun halde nasıl oluyor da bu kadar ağır küfürler edebiliyorsun” sorusuna da yine son derece ilginç bir cevap vermektedir: “Sâir enbiyâ benüm evlâdumdur. Ben ebüm, onlar birbirine ihvettür. Nitekim Peygamber aleyhisselâm buyurdu: ‘الأنبياء كلهم بنو العلات وأنا أولاهم بعيسى أي: أفر بهم.’ Cümlesinin anası Havvâdur, ben Havvâyı tasarrufumdan haber virürüm, onlara câiz degüldür bana câizdür. (Mısırî, *Mecmûa*, v. 10a; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 45)

³⁰ Mısırî'nin bu konudaki sözleri şöyledir: “Yevm-i sülâsâda ba'de sal'ti'l-asr cemâat tağılurken vahy olindum...” (Mısırî, *Mecmûa*, 7b; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 41) “Bu sözü bana Kur'an'ı vahy eyleyen Allah vahy eyledi” ...” (Mısırî, *Mecmûa*, v. 34b; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 62). “Vahy-i ilâhî beni hâlüme komayup ifşâ itdüriyor.” (Mısırî, *Mecmûa*, v. 94a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 143). “Dünden beri böyle vahy olunum. Vekilim Allahdur.” (Mısırî, *Mecmûa*, v. 95b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, s. 145).

mül-evliyâ olduğunu³¹ hatta peygamber olduğunu iddia etmektedir.³² Ayrıca teville meydan bırakmayacak şekilde Mehdî ve hatta Hz. İsa olduğunu iddia etmektedir.³³ Kendisinin manevî izni olmadan kimsenin padişahlık tahtına oturamayacağını, onun isteğinin Allah'ın isteği olduğunu söylemektedir.³⁴ Ona

³¹ Mısri'nin bu konudaki sözü şöyledir: "Her vaktde hatmül-evliyâ birdür. Bu vaktde Allah Sübhânehu ve Teâlâ hatmül-evliyâ olmağı Mısri'ye virdi" (Mısri, *Mecmûa*, v. 6a; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 39).

³² "Ey Mısri! Peygamberüm dirsın, Süleymanun bu şehre gelmesi niçündür ve kimin tarafundandır söyle! Cevab: Geldüğünün haftasında vahy olındum lâkin setri ile memur oldum. Bugün izn-i Hak oldu söyledim..." (Mısri, *Mecmûa*, v. 12b; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 49) "Eğer gerçek peygamber isem sana hayr duam bu olsun ki Allah Teâlâ tiz günde tahtunu tatarı vırsün" (Mısri, *Mecmûa*, v. 12a; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 48). "Nübüvvet ve risâlete bunların âlâm u miheni ile vâsıl olduk elhamdü lillah!" "elhamdü lillahillezî enzele aleyye vahyehü bi Cibril ellezî enzele alâ cemii enbiyâihi ve rusulihî ba'de intizârî sâatin bi melâiketini lâ tuad ve lâ tuhsâ min beyni yedeyhi ve min halfihî rasadâ. Sümme kâle bi lisânini Türkî: 'Allah sana selâm ider ya Rasulallah! Ve buyurdu ki..." (Mısri, *Mecmûa*, v. 42b; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 72). "Peygamberlerün bedduası yerde kalmaz dirler. Bana bu bedduayı itdüren Allah'dur, bu duanın icâbeti mukarrerdür." (Mısri, *Mecmûa*, v. 53b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 87). "Hem peygamberüm hem mehdîyüm hem Mısriyüm hem insanum!" (Mısri, *Mecmûa*, v. 59a; a.g.mlf., *Hâtıralar*, s. 95). "Bizüm de nebi isek muciz'atumuz, veli isek kerâmetümüz öldüğümüzden sonra zuhur ider." (Mısri, *Mecmûa*, v. 62b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 101). "Sen bana peygamber iken dürlü dürlü lakablar takdurdun." (Mısri, *Mecmûa*, v. 73a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s.115).

³³ "Mehdi benim adlüm dürür İsa benim fazlum durur" (Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 216). "Ben toğurdum atasuz İsa'yı hem/İttisâlüm var ana ayrılmazam" (Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 152). "Halk-ı âlem didiler İsa'ya Mısri bir zaman/Dahî bundan özge mâ evhâ didi Kur'an bana" (Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 10). "Ol dilberün Mehdi adı sükker dürür halka tadı/Mısri çeker bu mihneti ol râhat-ı Rahman görür" (Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 62). "Kendisini zehirlemek isteyen padişaha hitaben:) İsa aleyhisselâmun sensin katline kâsd etdün." (Mısri, *Mecmûa*, v. 15a; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 52). "Benüm itikâdum da budur ki İsa aleyhisselâm bir dahi nüzül eylemez." (Mısri, *Mecmûa*, v. 53b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 87). "Rasûlullah aleyhisselâmun haber virdüğü yiğit benim." (Mısri, *Mecmûa*, v. 102a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 154); "Halk-ı âlem didiler İsa'ya Mısri bir zaman/Dahî bundan özge mâ evhâ didi Kur'an bana" (Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 10).

³⁴ "Onun taht-ı cehennemünün yuları Mısri'nün elindedür, kime istersem ona virmeğe beni muhayyer kıldı. Benim istediğim Allah'ın istediğüdür. Ey Sultan Mustafa! Sen benim iznüm olmadukça ismine hutbe okudamazsın. Her ne kadar ukalân ve ulemân var ise cem eyle! Benden izinsüz seni tahta âşikâre çıkarabilirlerse ben bâtil olmuş olayum hemen cellâdını gönder beni katl eylesin!" (Mısri, *Mecmûa*, v. 6a; krş. a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 39).

göre kendisi hakkındaki âyetler, Kur'an'ın yarısından fazladır.³⁵ Mısri, yaşadığı çile dolu sürgün hayatında o kadar bunalmıştır ki cünûn halinde söylendiğinde ve yazıldığında³⁶ şüphe olmayan şu isyankâr sözleri bile *Mecmûa*'sına kaydetmiştir:

“Ey bana zâlim, deccâle hor, hakir, zelil, zaif olan Allah! Beni parya itdün! Biz Hakîm'e inanmazuz, kendimüz irsâl iderüz didüğün ne oldu şimdi senin ki. Onlar içüme yılan irsâl itdiler. Sen bana ol âyeti vahy eylemesen ben ol sözi söylemezdim. Bu yılanı benüm içüme salmazlardı. Sebebi sensin ey kezzâb Tanrı! Beni deccâl elinde muazzeb koyan zâlim Tanrı! Ben şimdiye dek deccâle kul olsam bu azabların birini görmezdim. Bana eşek diyenler gerçek dimişler ki sencileyin uğursuzla kul olmuşum! Fakîr u zaif zelil âdem kapusını çalmışum! Allah, deccâl senün belanı vîrsün, hem sana kul olanların belâsını vîrsün! Senün ancak dillerde bir ismün var, o da unudîsun gönüllerden mahv olsun. Zâlim, mevc^du'l-ism, ma'dümü'l-cism, bel ma'dümü'z-zât sensin! Yoksın kime feryâd u şikâyet ideyüm. Bu sözler de abesdür! Yoğa her ne dirsem abesdür abesdür abesdür!”³⁷

Gölpınarlı'ya göre bu kadar aşırı iddialarına rağmen onun şeriat kılıcından başını kurtarmış olması ve eceliyle ölmesi, âlimlerin onun fikirlerindeki dengesizliğin ruh halindeki sağlıksızlıktan kaynaklandığına, bu nedenle onun mecnûn olduğuna ve dolayısıyla kendisinden teklifin sâkit olduğuna inanmaları sebebiyledir.³⁸ Özellikle *Mecmûa* adlı hâtıratındaki dengesiz ifadeleri, onun en azından sürgündeki hayatında psikolojik sorunlar ve rûhî bunalımlar yaşadığının açık bir göstergesidir.

Mısri'nin ilginç görüşlerinden birisi, belki de en başta geleni ve kendisiyle

³⁵ “Ey zâlimler! Mısri'nün hakkında olan âyât, Kur'an'un nisfından ziyâdedür.” (Mısri, *Mecmûa*, v. 70b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 111). Mısri'nin kendisine işaret ettiğini iddia ettiği âyetler şu iki örnek verilebilir: 1. Bakara Suresi'nin başında kendisinde şüphe olmadığı belirtilen kitap, Mısri'nin (muhtemelen *Teshîi Kasîde-i Bürde* adlı) kitabıdır. (Bkz. Mısri, *Mecmûa*, v. 46a; a.g.mlf., *Hâtıralar*, s. 76.) 2. Tîn Suresi'nin 3. âyetinde geçen “emîn belde”, Mısri'nin sürgünde bulunduğu Limni'dir. Bkz. Mısri, *Mecmûa*, v. 76a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 120).

³⁶ Nitekim Mısri, bu eserin çeşitli yerlerinde kendisine mecnûnluk isnad edildiğini ifade etmektedir. “Eger mecnunsın dîrsenüz tımarhâneye niçün komazsız!” (Mısri, *Mecmûa*, v. 63b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 102). “...deliden zuhûr eyleye...” (Mısri, *Mecmûa*, v. 81b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 127).

³⁷ Mısri, *Mecmûa*, v. 57b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hatıraları*, s. 92-93.

³⁸ Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, “Niyâzî Mısri”, *Şarkiyat Mecmûası*, Cilt. VII (1972), s. 222.

özdeşleşeni, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in peygamber olduklarına inanması ve onların peygamberliklerine inanmayanların imanının geçersiz olduğunu iddia etmesidir. Ayrıca Hz. Ali ve Ehl-i beyt hakkında Sünnî söylemi fazlasıyla aşan ve fanatisizme varan çok aşırı bir muhabbet düşüncesine sahiptir. Nitekim Abdülbaki Gölpinarlı, Hz. Ali hakkındaki guluvvu, Ehl-i beyt muhabbeti, İmam Hasan ve İmam Hüseyin hakkındaki iddiası, Ehl-i beyt düşmanlarına fazlasıyla düşmanlığı ve nihayet halifesinin Bektâşi babası olması ve vefat tarihlerinden bir tanesinde kendisinin Halvetilik'te kullanılmayıp Bektâşilik'te kullanılan "baba" sıfatıyla birlikte "Mısrî Baba" diye anılmasından dolayı onun Bektâşi olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu ifade etmektedir.³⁹

C. Eserleri

1. Türkçe Eserleri:

- 1- Divan: Niyâzî'nin en meşhur, en çok okunan, yazılan ve basılan eseridir. Mutasavvif şairlerin şiirlerinin yer aldığı ilâhî divanlarının da en meşhurlarındandır. Adeta dervişlerin bir el kitabı haline gelmiştir. Yurt içinde ve dışında birçok nüshası bulunan divanın, eski ve yeni harflerle çeşitli baskıları yapılmıştır. Divanın karşılaştırmalı metni, Kenan Erdoğan tarafından yayımlanmıştır. Buna göre eserde 158'i gazel, 199 şiir bulunmaktadır. Ayrıca bir mesnevî, yedi murabba, dört muhammes, bir müseddes, iki tarih, biri Arapça üç tahmîs, çeşitli na't ve mersiyeler vardır.
- 2- Tuhfetu'l-Uşşâk: Bazı nüshaları Risâle-i Vahdet-i Vücûd ya da Vahdetnâme adıyla kayıtlı olan bu risâlede Mısrî, vahdet-i vücûd konusunu işler.⁴⁰
- 3- Mecmûalar: Mısrî'nin bizzat kendi el yazısıyla kaleme aldığı iki mecmûa bulunmaktadır. Bunlardan "Mecmûa-i Kelimât-ı Kudsiyye" diye adlandırıldığı anlaşılan ilki⁴¹ hâtîrât mahiyetinde olup burada daha çok Limni'de geçirdiği

³⁹ Bkz. Gölpinarlı, "Niyâzî Mısrî", s. 225-226.

⁴⁰ Yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no. 2980 ve 3299/3; *a.g.e.*, Hâşim Paşa, no. 27/2.

⁴¹ Mısrî'nin kendi el yazısıyla yazdığı bu eserin mevcut tek nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi Sultan Orhan no. 690'da kayıtlıdır. Gün-lük geleneğinin önemli bir örneği olan bu eser, hatıra defteri niteliğindedir. Bu eser hakkında Abdülbaki Gölpinarlı (Abdülbaki Gölpinarlı, "Niyâzî Mısrî", *Şar-kiyat Mecmûası*, Cilt. VII (1972), s. 183-226) ve Abdulkadir Karahan (Bkz. Abdulkadir Karahan, "Kendi El Yazısı Hatıralarına Göre Niyâzî-i Mısrî'nin Bazı Mistik Görüşleri", *Türkiyat Mecmûası*, Cilt. XIX (1980), s. 93-98) tarafından birer makale yayımlanmıştır. Eserin ilk yaprağının üstünde ters olarak "Mecmûa-i Kelimât-ı Kudsiyye-i Hazret-i Mısrî k.s. 1223 Cemâde'l-ülâ 22" kaydı bulunmaktadır. Ancak verilen tarihten de anlaşılacağı gibi bu isimlendirmenin sonradan yapıldığı açıktır. Bu sebeple, Halil Çeçen'e göre bu esere "Hatıralar" adını vermek daha doğrudur. "Hatıralar", Çeçen tarafından orijinali ile birlikte Latin harflerine

sıkıntılı günler anlatılmıştır. Bir derleme ve antoloji mahiyetindeki bir diğer mecmûa,⁴² Mısırî'nin ne tür eserler okuduğunu, kimlerden etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

- 4- Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvifâne: Sual-cevap yoluyla tasavvuf istilâhlarından bazılarını açıklayan, Ehl-i sünnet ile mutasavvıfların görüşlerini telif etmeye çalışan bir risâledir. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüshalarının sayısının elliden fazla olduğu dikkate alınır, bu eserin oldukça çok okunduğu ve yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu risâle, çeşitli kişiler tarafından, latinize edilmiş ya da sadeleştirilmiş haliyle yayımlanmıştır.⁴³
- 5- Risâle-i Devriye: Tasavvufteki devir nazariyesiyle ilgili mensur bir eserdir. Abdurrahmahman Güzel tarafından özensiz bir şekilde yayımlanmıştır.⁴⁴
- 6- Ta'birâtü'l-Vakiât: Tabirname olarak da geçen ve tasavvufî küçük bir rüya tabirnamesi olup sâlikin nefis mertebelerinde hangi rüyaları göreceğinden ve sıfatlarından bahseden bu küçük risâle de neşredilmiştir.⁴⁵
- 7- Şerh-i Esmâ'ul-Husnâ: Halvetilerin seyr u sülûk esnasında zikrettikleri on iki ism-i ilâhînin tasavvufî şerhidir ve neşredilmiştir.⁴⁶
- 8- Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre: Şathiye türünün en güzel örneklerinden biri olup Yunus Emre'ye atfedilen "Çıktım erik dalına..." diye başlayan şiirin şerhidir. Eski ve yeni harflerle çeşitli yayımları bulunmaktadır.⁴⁷

Bu eserlerin dışında çoğu birkaç varaktan ibâret olan *Haseneyn*, *Îade*, *Nokta*, *Eşrâtü's-Sâat*, *Hızriyye*, *Nefise* adlı risâleleri, genellikle diğer eserlerinde geçen

transkribe edilerek yayınlanmıştır. Bkz. Halil Çeçen, *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, Dergah Yay., İstanbul 2006. Bu *Mecmûa*, Mısırî'nin sürgün zamanında yaşadığı ruhî bunalımlar ve psikolojik rahatsızlıklarını göstermesi bakımından çok ilginç ve dikkate değer bir eserdir.

⁴² Bkz. Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, no. 1218.

⁴³ Erdoğan, bu risâleyi yayınlayanları zikrederken ilk sırada, Mehmet Ali Aynî'nin adını vermektedir. (Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. CLIII). Ancak bu bilgi yanlıştır. Bu risâleyi yayınlayan Mehmet Ali Aynî değildir. Onun *İslam Tasavvuf Tarihi* adlı kitabını sadeleştiren Hüseyin Rahmi Yananlı, bu eserin sonuna ek olarak bu risâlenin sadeleştirilmiş halini yayımlamıştır. Bkz. "Tarikatın Usûlü ve Hakikatin Rumuzu", Mehmet Ali Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, (sad. H. R. Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 304-313.

⁴⁴ Bkz. Abdurrahmahman Güzel, "Niyâzî-i Mısırî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2 (Ankara 1983), s. 121-137.

⁴⁵ Bkz. Mustafa Tatçı, "N. Mısırî'nin Tasavvufî Bir Rüya Tabirnamesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, Ankara 1989, s. 85-96.

⁴⁶ Bkz. Baha Doğramacı, *Niyâzî-yi Mısırî: Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s. 68-75.

⁴⁷ Mesela bkz. *Yûnus Emre Şerhleri*, haz. Emine Sevim-Neclâ Pekolcay, Ankara 1991, s. 137-152.

yorum ve düşüncelerinin tekrar edidiği beş adet âyet tefsiri⁴⁸ ve II. Ahmed, Köprülüzâde Mustafa Paşa, kardeşi Ahmed Efendi, Celvetî Selâmî Ali Efendi ve Karabaş Ali Efendi'ye gönderdiği mektupları mevcuttur.⁴⁹

2. Arapça Eserleri:

- 1- Mevâidu'l-İrfân: Mısırî'nin en son ve en hacimli eseridir.⁵⁰ "Mâide" adlı yetmiş bir bölümden oluşan eserin altmış sekizinci bölümü Türkçe'dir. Bazı âyet ve hadislerin yorumuyla Ehl-i Beyt'in faziletinden, Hz. Hasan ve Hüseyin'in peygamberliğinden bahseden bu eser, Mısırî'nin en önemli eseri kabul edilmektedir. Süleyman Ateş tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵¹
- 2- ed-Devratu'l-Arşıyye fi Ahkâmî'l-Ferşıyye: Üç bölüm ve bir hâtimeden meydana gelen bu eser; burçlar, kıyâmet ve kıyâmet alâmetleri, haşir gibi konuları ihtiva etmektedir. Mehmed Nurullah bu eseri 1323 (1905) yılında Türkçe'ye tercüme etmiştir.
- 3- Tesbî-i Kasîde-i Bürde: Busayrî'nin yazdığı meşhur kasideye, Mısırî'nin her beytin önüne beş mısra eklemek suretiyle yaptığı tesbî'dir.
- 4- Tefsîru Fâtihati'l-Kitâb: Fâtîha sûresinin bu işârî tefsiri, sûrenin faziletiyle ilgili hadislerden başka cifr hesaplarından oluşan küçük bir risâledir.
- 5- Mecâlis: Nisâ, Mâide, En'âm ve Kadir sûrelerinin özet bir tefsiridir. Bu eserden ilk defa Kenan Erdoğan bahsetmiştir.⁵² Her ne kadar Erdoğan bu eserin "işârî tefsirleri ve bazı cifr hesaplarını ihtiva ettiğini" söylemekteyse de biz bu tespiti ihtiyatla karşılıyoruz. Zira ilk üçte birlik kısmını incelediğimiz bu eserde hiçbir cifr hesabına rastlamadık. Ayrıca -incelediğimiz kısımdan anlaşıldığı kadarıyla- bu eserde zâhiri tefsirler işârî yorumlardan daha fazladır.

II- Kur'an ve Tefsirle İlgili Görüşleri

A. Kur'an Anlayışı

1. Kur'an-İnsan-Kâinât Bütünlüğü

Mısırî'ye göre Kur'an ve insan, hatta Kur'an ve kâinât bir bütündür. Kur'an, eşyadan ve insandan kopuk mücerred bir metin değildir. O, kâinattaki "Kur'an-ı Kebîr"ın kağıda, mürekkebe bürünmüş şeklidir. Dolayısıyla onun bakış açısına göre her bir varlık, özellikle de insan, okunmayı, üzerinde düşünölmeyi hak

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. CLXIII.

⁴⁹ Bkz. Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, XXXIII, 168.

⁵⁰ Son eseri olduğu, bu kitapta II03 ve II04 (1692-1693) tarihlerinden bahsetmesinden ve 76 yaşında olduğunu söylemesinden anlaşılmaktadır.

⁵¹ Bkz. Niyâzî-i Mısırî, *Mawâidu'l-İrfân İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts. (İlk baskısı Ankara'da 1971'de yapılmıştır).

⁵² Bkz. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. CLXVIII.

eden ve gerektiren bir Kur'an'dır. Mesela insana bu nazarla bakan kişi, onda Kur'an'da anlatılan gerçekleri temâşâ edecektir. Şu halde kâinât kitabında yazılı olan Kur'an, mushafta yazılı olan Kur'an'ın lafzıyla aynı hakikatleri terennüm etmektedir. Dolayısıyla Kur'an, insan ve âlem, aslında birbirlerine birer aynadırlar. Yani Kur'an'da insan ve âlemin hakikati görüldüğü gibi insan ve âlemde de Kur'an'ın hakikati görünür. Nitekim o, bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Kur'an, insan ve âlem...Bunlardan her biri diğerine aynadır. Gaye insandır. Fakat insan ancak bunlarla kemâle erer. Onlar insanı kemâle erdirmeye ve kendilerine ayna yapınca kadar terbiye ederler. Bu defa insan, onlara ayna olur. İnsanlardan kimi terbiye kabul eder, kimi etmez. Kemâle erinceye kadar terbiye kabul edip kemâle eren insanda Kur'an ve âlem tamamen görünür. Terbiye kabul etmeyen insanda Kur'an'ın cemâli, âlemin nizamı görünmez. Onun kalbi, husûf ve kûsûfu (ay ve güneş tutulması) devamlı olan bir âlem gibidir. Onda herc ü merc, Ye'cûc-Me'cûc ve diğer fitneler zuhûr eder.”⁵³

Mısırî, Kur'an, insan ve âlemin bütünlüğüne dair yazdığı bir risâlede “Biz, onlara delillerimizi (*âyât*) gerek dış dünyada (*âfâk*), gerek kendi öz varlıklarında (*enfûs*) göstereceğiz...”⁵⁴ meâlindeki âyette geçen “âfâk”ın kâinât; “enfûs”ün insan; “âyetler”in ise Kur'an olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Bu yoruma göre âyetin manası şöyle olmaktadır: Kur'an, insan ve kâinatta görünür.

Mısırî'nin şu beyitleri de aynı düşüncüyü şiirsel bir yolla ifade etmektedir:

“Vechün üzre yazılan manay-ı Kur'ân'ı gören
Eylemez evrâk içinde lafz-ı Kur'ânile bahs”⁵⁶

“Vechinde yedi fâtiha âyâtı yazılmış
Âdem'deki âyât-ı Hudâ'dan haberum var”⁵⁷

Mushaf-ı hüsnünde yazılmış ‘kul hüvellâh’âyeti
Gel inanmazsan gir mekteb-i irfâna bak”⁵⁸

Âlem anun hüsninün şerhinde olmuş bir kitâb
Metnin istersen Niyâzî sûret-i insâna bak”⁵⁹

⁵³ Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, Hacı Mahmud Efendi no. 2392, v. 24a; *İrfan Sofraları*, s. 93-94.

⁵⁴ Fussilet 41/53.

⁵⁵ Bkz. Mısırî, *Kur'ân, İnsan ve Ekvândan Her Birinin Gayrı İçin Mir'ât Olduğuna Dair Risâle*, Pertev Paşa no.261/13, vr. 40.

⁵⁶ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 32.

⁵⁷ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 46.

⁵⁸ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. III.

Seni terk eyleyen insan bulur mı cismine ol cân
Yüzünde âyet-i Rahmân okur her kim siler tozın⁶⁰

Kur'an benüm Furkân benüm
Dertlülere dermân benüm
Bu zulmeti açan benüm⁶¹

Kudretün insanı mazhar kılduğuyçün zâtuna
Yüzünün nakşını hep âyât-ı Kur'an eyledi⁶²
"Hep kitâb-ı Hakdur eşyâ sandugun"⁶³

Bu beyitlerden şu anlaşılmaktadır ki Mısri'ye göre Kur'an'ın manası, mushaf-taki lafızlardan ziyâde kâinâttaki varlıklarda gizlidir. Dolayısıyla kâinâttaki her bir varlıkta yazılmış olan Kur'an'ın manasını anlayan kişinin, onun lafızları üzerinde düşünmesine gerek kalmaz.

Mısri'ye göre tıpkı kâinâtta görünen her şeyde Allah'ın sırrı olduğu gibi işiti-len her sözde de, aslında Kur'an'ın özü vardır:

"Her neye baksa gözün bil sırr-ı Sübhân andadır
Her ne işitse kulagun mağz-ı Kur'an andadır"⁶⁴

Kâinâtın tamamında Kur'an'ı gören bir kişi, imânî konular üzerinde lüzum-suz tartışmalara dalma ihtiyacı hissetmez:

"Şol rûhunla hattunun sırrını zâhid anlasa
Kürsi üzre eylemezdi küfr ü imânile bahs"⁶⁵

2. Kur'an'ın Zâhiri ve Bâtınî Boyutları

Bütün sûfler gibi Mısri'nin bilgi anlayışı da çift boyutlu bir bilgi anlayışıdır. Ona göre ilim, iki çeşittir: Zâhirî ilim ve bâtınî ilim. Zâhirî ilim; sarf, nahiv, mantık, meânî ve diğer âlet kitaplarını okumak veya erbâbından dinlemekle öğrenilebilir. Bâtınî ilim ise, hâlis amel, tehzîb-i ahlâk, zikir, riyâzet ve gece gündüz Allah yolunda mücâhede ile kalbi temizleyerek elde edilebilir.⁶⁶

⁵⁹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 111.

⁶⁰ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 161.

⁶¹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 208.

⁶² Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 230.

⁶³ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 99.

⁶⁴ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 48.

⁶⁵ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 32.

⁶⁶ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 29a-29b; *İrfan Sofraları*, s. 113.

Mısırî'nin bu çift katmanlı bilgi anlayışı, Kur'an anlayışına ve yorumuna da etki etmiştir. Zira ona göre Kur'an'ın da bir zâhiri bir de bâtinî manası ve boyutu vardır. Zâhir, cevizin kabuğu; bâtın ise içi gibidir. Cevizin kabuğunu yiyen kişinin tat alamayacağı gibi Kur'an'ın sadece zâhiriyle meşgul olan kimse de Kur'an'ın tadına varamaz:

Cevzün yeşil kabını yemekle dad bulunmaz
Zâhir ile ey fakih Kur'an'ı arzularsın⁶⁷

Mısırî, Kur'an'ın bâtinî manasının herkese değil, sadece âriflere verildiğini düşünmektedir. Bu görüşünü teyid etmek üzere de hadis olarak nakledilen şu sözü zikretmektedir: “İlmin bir çeşidi de saklı inci gibidir. Onu Allah'ı bilen âlimlerden başkası bilemez. (Bu âlimler) o bilgileri ifşâ ettiklerinde de onları kibirlilerden başkası inkâr etmez.”⁶⁸ Ona göre bu söz şunu ifade etmektedir:

“Bu ilmin pek çok insandan gizlenmiş olması, gizli eşyanın kıymet, güzellik ve üstünlük bakımından gizli olmayana nisbeti gibidir. Bu takdirde hadisin manası şöyle olur: ‘İlimler arasında gizli ve saklı eşya gibi bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen âlimlerden başkası bilemez. Bu ilmi dile getirirse onu ancak gaflet ehli ve sûret erbâbi inkâr eder. Çünkü bu ilim sûret ilmi değildir. Kişi, bilmediğinin düşmanıdır. (Dolayısıyla bu ilmi bilmeyenler, buna düşman ke-silirler)... Bu zikredilen âlim o kimsedir ki onun ilminin cevherlerini, sedefle-rin âlimleri, hatta tarikat şeyhlerinin nekseriyeti bile anlayamaz.”⁶⁹

Mısırî, “innâ araznâ” diye başlayan âyetin⁷⁰ tefsirine dair yazdığı bir risâlede şöyle bir hadis zikretmektedir: “Kur'an'ın zahır ve batnı vardır. Her bir batnının da yedi batnı vardır.”⁷¹ Ona göre bu hadisten anlaşıldığına göre Kur'an'dan bir

⁶⁷ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısırî Divanı*, s. 168.

⁶⁸ Tasavvufî kaynaklarda hadis olarak zikredilen bu söz (bkz. Ebû Bekr Muham-med b. İshak el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Ahmed Şem-süddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001s. 100; Ebû Hâmîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, nşr. Muhammed ed-Dâlibalta, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1992, I, 32, 139), muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Sadece sahih-zayıf ayrımı gözetilmeksizin derleme hadislerin yer aldığı Deylemî'nin *Firdevs*'inde geçmektedir. Bkz. Deylemî, *Firdevsu'l-Ahbâr*, I, 258 (hadis no. 799). Irâkî, *İhyâ*'da zikredilen bu hadis hakkında şu açıklamayı yap-maktadır: “Bu hadisi, Ebû Abdurrahman es-Sülemî tasavvufa dair *el-Erbâin* isimli eserinde Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir. İsnadı zayıftır.” (Gazzâlî, *İhyâ*, I, 32, 1 numaralı dipnot).

⁶⁹ Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 15b; *İrfan Sofraları*, s. 64-65.

⁷⁰ Ahzâb 33/72.

⁷¹ Mısırî'nin hadis olarak naklettiği bu sözün Arapçası şöyledir: **إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَهْرًا** وِبَطْنًا، ولبطنه بطنًا إلى سبعة أبطنٍ.

müjde (*mübeşşirât*) veren kişinin bu müjdesi Kur'an'ın zâhirine uymuyorsa, hemen reddedilmemelidir. Zira belki birinci, belki de yedinci bâtınına uygun bir müjdedir.⁷² Mısri, bu sözülle aslında bu âyetin tefsiri bağlamında Haseneyn'in peygamberliğine dair yaptığı yorumlara meşrûiyet kazandırmaya çalışmaktadır.

Mısri, bilginin zâhir-bâtın katmanlarının mevcûdiyetini ispatlamak üzere eserlerinde Musa-Bilge kul (Mısri'nin ifadesiyle Hızır) kıssasına pek çok yerde atıfta bulunmaktadır. Mesela ona göre zâhirî ve bâtinî ilimler, birbirini tamamlayan unsurlardır. Bunlardan her biri, ancak diğeri ile birlikte daha güzel ve daha anlamlı bir hale gelir. Bu iki ilim, ruh ile beden gibidir. Bunun içindir ki Hz. Musa'ya Hızır'ı bulması ve ondan bâtinî ilimleri öğrenmesi emredilmişti ki bu sayede “Dünyada en bilgin insan, benim” zannı ve gururu ortadan kalksın.⁷³ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*'ın çeşitli yerlerinde bu kıssaya atıfta bulunmanın yanı sıra elli sekizinci sofrayı tamamen bu kıssanın bâtinî/enfûsî yorumuna ayırmıştır. Buradaki açıklamalarına göre kıssada geçen “iki deniz”den maksat, şeriat ve hakikat denizidir. Hızır'ın “iki denizin bulunduğu yerde (*mecmeu'l-bahreyn*) olması, onun her iki ilme sahip bulunmasına, Allah'ın Hz. Musa'yı Hızır'a göndermesi, insanın kemâlinin ancak ledünnî ilimle tamamlanacağına, birinci ilim her ne kadar ülü'l-azm peygamberlerde, ikinci ilim rütbe itibariyle onlardan aşağıda olanlarda ise de, ikincisinin aranması gerektiğine ve ledünnî ilim sahibine Allah'a ibadet edecek kadar şeriat öğrenmesinin kâfi olacağına işaret etmektedir.⁷⁴ Divan'ındaki şu beyitler de Musa-Hızır kıssasına yaptığı atıflara örnek verilebilir:

Belki Mûsâ'yı telemmûz eylese itmez kabûl
Hızır ile hem-râh olan kes eylemez çün ü çerâ

Dersi aklundan alursan bil sana olmaz delil
Dersüni var Hakdan al kim ilmün ola reh-nümâ⁷⁵

Mısri'nin, *Mevâidu'l-İrfân*'da alıntılacağı bir beyitte mana sır gelinine, lafız ise peçeye benzetilmektedir.⁷⁶ Aslında bu benzetme, genelde sûfilere, özelde de Mısri'nin, lafız ve manaya, bir başka ifadeyle zâhir ve bâtına bakışını da yansı-

⁷² Bkz. Mısri, *Tefsîru Âyeti 'İnnâ Arazne'l-Emânete'*, Pertev Paşa no. 261/9, vr. 36.

⁷³ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 31a; *İrfan Sofraları*, s. 120.

⁷⁴ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 39b; *İrfan Sofraları*, s. 146.

⁷⁵ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 16.

⁷⁶ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 21b; *İrfan Sofraları*, s. 85.

maktadır. Bu bakış açısına göre asıl olan Kur'an'ın lafzı değil, o lafzın bir peçe gibi gizlediği manadır. Şu halde sūfinin vazifesi ve rolü, lafız (*zâhir*) peçesini kaldırıp onun arkasında gizlenmiş olan mana (*bâtın*) gelinine ulaşmaktır. Bunun için de “damat” olmak, yani o peçeyi kaldırmaya ehil olacak kıvama ulaşmak gerekir ki bunun yolu da seyr u sülûktür. Nasıl ki evlilik, istemeyle başlayan uzun bir süreç ise, bâtinî ilme mazhar olabilmek için de önce manevî olgunluğu ve manayı isteyen (*mürîd*) kişi durumunda olmalıdır. Sonra da uzun ve yorucu bir düğün yolculuğu (*seyr u sülûk*) ve hazırlığı yapılmalıdır. Bunun sonucunda da manevî birleşme (*vahdet-i vücûd*) anında gelinin (mana/bâtinî ilim) duvağı (lafız/zâhiri ilimler) kaldırılıp güzelliği temâşâ edilir.

3. Kur'an'ın Sonsuz Mana Derinliği

Hemen her sūfî gibi, Mısırî de Kur'an'ın sonsuz mana derinliğine sahip bir kitap olduğunu düşünmektedir. Ona göre “Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta bulunmasın”⁷⁷ âyetindeki “apaçık kitap”, Kur'an'dır. Dolayısıyla Kur'an'da her şey mevcuttur.⁷⁸ Ona göre Kur'an'da mevcut olan herşeyi bulmanın yolu da hatt-ı Kur'an'dan, yani cifr hesabından geçer:

Gösterüp her muciza'tı evvelâ bildirdi
Bunca yazılan ki mana bikr-i Kur'anun ola

Bir bilinmez emr irişmedi dahi bu yüzde kim
Hatt-ı Kur'an şekli söyler sana bir bir asliyâ⁷⁹

Mısırî'ye göre Kur'an'daki her harfin binlerce manası vardır. Bunu şu beyitle ifade eder: “Kemâl-i devlet istersen okı âyât-ı Kur'ânı/Ki her harfin içinde var Niyâzî bin dürr-i yektâ”.⁸⁰ Ona göre Kur'an'da sırlar içinde nurlar, yani mana içinde mana gizlidir: “Nedür Kur'an'un esrârî nedür esrârün envârî”⁸¹ Nitekim hâtîrâtında da Kur'an'ı “sonsuz hazine (*kenz-i lâ yefnâ*)” şeklinde nitelemektedir.⁸²

⁷⁷ En'âm 6/133.

⁷⁸ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 22b; *İrfan Sofraları*, s. 88.

⁷⁹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 17.

⁸⁰ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 14.

⁸¹ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 165.

⁸² Bkz. Mısırî, *Mecmûa*, vr. 16a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî'nin Hâtıraları*, s. 53.

B. İşârî Tefsir Anlayışı

1. Bilgi ve Yorum Kaynağı Olarak Keşf

Mısri, peygamberlere gönderilen vahye benzer bir yolla âriflere de ilham verildiğini ve bu sayede onların vâsıtasız doğrudan Allah'tan bilgi aldıklarını düşünmektedir. Meselâ *Divan*'ında, Necm suresinde geçen “O, kendi hevâsından konuşmaz. O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir”⁸³ âyetlerine telmihte bulunarak, kâmil insanların sözlerinin de ilham vahyine müstenit olduğunu belirtmektedir:

Sûre-i Necm'i okı anlagil vahy-i Hakk'ı
Bilesin ol mantığı nefesidür kâmilün⁸⁴

Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*'ın ‘dokuzuncu sofrası’nda, yaptığı yorumların herhangi bir kitaptan veya şahıstan alınmadığını, doğrudan Allah'tan ilham yoluyla kendisine verildiğini söylemektedir. Bu durumu, şöyle ifade etmektedir:

“1076 senesi Şevvâl ayının onuncu günü idi. Ricası benim yanımda farz derecesinde olan ihvandan biri, tarikat ve hakikat erbâbı nokta-i nazarından bu âyetin (Bakara 2/148) işaretini açıklamamı rica etti. Şifâhen bu ricayı kabul ettikten sonra bütün kemâlleri zâtında cem eden Allah'a yöneldim. Araştırma yapmadım. Hiçbir kitaba da bakmadım. Tamamen O'na yönelip ilhamını bekledim. Nihayet Yüce Allah, sırrıma bu sofrayı indirdi. Yedim, içtim ve bize lütfettiği nimetlerden ve hidâyetinden dolayı Allah'a hamd ve şükrettim.”⁸⁵

Mısri, *Mecmûa*'sında da *Mevâidu'l-İrfân*'ı hiçbir kitaba bakmadan ilham ile yazdığını şöyle ifade etmektedir:

“Ol risâlenün ismi, *Mevâidu'l-İrfân ve Avâidu'l-İhsân*'dur. Elli sekiz mâidedür. Elli yedi yaşumda başladım. Elli sekiz yaşumuzda elli seküzde kaldı ve ol risâleyi böyle ilham olındum idi ki asla bir kitaba bakup bir şey yazmayam ta gicede ya gündüzde vâridât-i ilâhî geldükçe onı yazam gayrı bir şey yazmayam. Bir sene tamam oluncaya dek ol kadar şey yazmak müyesser oldu. Vâridâttan bir vâizin sermayesüdü.”⁸⁶

Nitekim *Divan*'ında da sözlerinin aslında kendisine ait olmadığını, Allah tarafından söylettirildiğini, kendi rolünün sadece O'ndan gelen ilhamları kaydetmek olduğunu şu mısralarla ifade etmektedir: “Bu Niyâzî inüp gökden bir mana

⁸³ Necm 53/3-4.

⁸⁴ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 116.

⁸⁵ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 7a; Mısri, *İrfan Sofraları*, s. 35.

⁸⁶ Mısri, *Mecmûa*, v. 104b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hâtıraları*, s. 157.

söyledi”.⁸⁷ “Bu Niyâzî kendüden dimez bu sözü ey püser”⁸⁸ Ayrıca *Mecmûa* adlı hâtîrâtında da pek çok kere kendisine âyetlerin manasının doğrudan keşf olduğunu/ilham edildiğini, hatta vahy edildiğini belirtir: “Bugün salât-ı asrda bu âyet vahy oldu manasıyla maan. Ol mana ki müctehidler âcizdürler. Niçün? Zira onlar icthadları, emekleri mukâbelesinde birer mana bulurlar, kimi nakille kimi re’y ile. Enbiyâya doğan mana vahy ile doğar. (Burada kendisinin de enbiyâdan olduğuna işaret ediyor) Ol mana budur ki...”⁸⁹ “...Bu sözü bana Kur’an’ı vahy eden Allah vahy etti.”⁹⁰ “Mısırî kalemdür, anunçun yüzü karadur, kâtib Allah’dur.”⁹¹

İlhama dayanan keşfi bilginin herkese aktarılmasının doğruluğu mutasavvıflar arasında tartışmalıdır. Çünkü ortada ciddi bir “dil” sorunu söz konusudur. Zira “hâl”in “kâl”e çevrilmesinin ne derece mümkün olabileceği tartışmaya açıktır. Her ne kadar sûfiler, yazdıkları eserlerde herkesi değil, sûfileri muhâtab aldıklarını söyleseler de yorumları yazıya aktarıldıktan itibaren, isteyen herkes onun muhâtabı olabilmektedir. Bu da sûfileri, anlaşılama problemiyle yüz yüze getirmiştir. Dolayısıyla öteden beri dil meselesi, mutasavvıfların, “nâdân” ile, aralarındaki en büyük sorun olmuştur. Öyleyse sûfiler, bu manaları niçin kağıda döküp başka insanların da okumalarına imkan tanımaktadırlar? Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*’ın ‘dokuzuncu sofrası’nda yukarıda alıntılıdığımız sözlerinden sonra, ilhama dayanan bu manaları yazıp başkalarıyla paylaşmasının sebebinin şu sözlerle açıklamaktadır: “İstedim ki ‘İnsanların en şerlisi, yalnız ziyendir’ tehdidinden kaçmak ve ‘Rabbinin nimetini söyle’⁹² emrine uymak için sofrayı kağıtlara yazıp sereyim de hazmetmeye kâbiliyetli olan kardeşler, ondan yesinler ve Yüce Allah’a şükretsinsinler ki O da onlara nimetlerini artırsın, huylarını vasıflarını güzelleştirsın.”⁹³ Bu ifadeye göre Mısırî, ilhama dayanan bu manaları, ehil olan insanların da bunlardan istifâde edebilmeleri için yazıya dökmüştür. Hâtîrâtında ise kendisine verilen ilhâmî bilgileri insanlara açıklamakla emrolduğunu şöyle ifade etmektedir: “...izhârî ile memûr olmasam bugün nasihata

⁸⁷ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 17.

⁸⁸ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, s. 19.

⁸⁹ Mısırî, *Mecmûa*, v. 15a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî’nin Hâtıraları*, s. 52.

⁹⁰ Mısırî, *Mecmûa*, v. 10a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî’nin Hâtıraları*, s. 45.

⁹¹ Mısırî, *Mecmûa*, v. 75a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısırî’nin Hâtıraları*, s. 119.

⁹² Duhâ 93/11.

⁹³ Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 7a; *İrfan Sofraları*, s. 35.

çıkmağım.”⁹⁴

Mısrî, bazen de kalbine doğan, kendisine keşfolunan bazı sırları asla ifşâ edemeyeceğini belirtmektedir. Mesela bir yerde şöyle demektedir: “Bana daha başka sırlar ve bilgiler de keşfolundu, ancak onları ifşâ etmek helâl değildir.”⁹⁵

2. Keşfi Bilginin Anlatılmasının/Aktarılmasının Zorluğu

Mısrî, söylediklerinin bir kısmının hazminin kolay olmadığını, yanlış anlaşılmağa müsait olduğunu ya da hiç anlaşılamayacağını farkındadır. Bu hususa, genellikle doğrudan kendi sözlerini kast ederek değil de bazı âriflerin sözlerinin anlaşılmasının çok zor olabileceğini, hatta bu sebeple onların bildikleri pek çok hakikati avamdan, hatta havastan bile gizlediklerini söyleyerek işaret etmektedir. Bu konudaki ifadelerine şu örnek verilebilir:

“İlimler denizinin erbâbı dört kısımdır...Dördüncüleri o kimselerdir ki bildikleri şeyler(den hayrete düştükleri) için dilleri tutulmuştur. Ruhlarının zevklerinden dolayı bildiklerini söyleyemezler. Onlar, daima muhâtaplarının zevklerine göre konuşurlar. Çünkü onların zevkleri, avam bir tarafa âriflerin ekserisinin zevkine bile uymaz. Ehlullah kabul edilen kimseler dahi onları duyduğu takdirde onların katline karar verir. Nitekim Cüneyd bile Mansûr'un katline karar vermişti. Celâlüddin Rûmî der ki: 'Eğer Mansûr, benim keşfettiğim sırları duysaydı vallahi benim katlimde acele ederdi.' Bu sırlar, ihâta edilemeyecek kadar geniştir. İlimler ve marifetler, öğrenmekle bitmeyecek kadar çoktur.”⁹⁶

Aslında Mısrî, bu ve buna benzer pek çok ifadesinde⁹⁷ şunu söylemek istemektedir: “Benim sözlerimin bir kısmını, avam bir yana tarikat şeyhleri bile anlayamaz. Bu sebeple de bildiğim pek çok sırları söylemiyor, kendime saklıyorum.” Dolayısıyla ona göre, sözlerinin anlaşılabilmesi, kendisinin beklemediği bir durum değildir. Bu sebeple anlaşılabilirliğini bizzat kendisi itiraf etmektedir. Mesela *Divan*'ında sözlerinin muğlaklığını ve sözlerini herkesin anlayamayacağını şöyle ifade etmektedir:

Mantıku't-Tayr'un lûgat-ı muğlakından söylerüz

⁹⁴ Mısrî, *Mecmûa*, v. 16b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısrî'nin Hâtıraları*, s. 55.

⁹⁵ Mısrî'nin ifadesi şöyledir: انكشف لي أسرارٌ و معارفٌ لا يحلُّ كشفُها. (Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 9a; *İrfan Sofraları*, s. 42). Benzer ifadeler için bkz. a.g.e., v. 26b; *İrfan Sofraları*, s. 101.

⁹⁶ Bkz. Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 22a; *İrfan Sofraları*, s. 86.

⁹⁷ Benzer ifadeler için bkz. Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 15b, 26a; *İrfan Sofraları*, s. 65, 101.

Herkes anlamaz bizi bizler muamma olmuşuz⁹⁸

Bazen de bazı şeyleri söylemekten men edildiğini imâ etmektedir: “İşte bu, ikinci bir soruyu gündeme getirir ki keşf erbâbı bunu sormaktan ve buna cevap vermekten men edilmişleridir.”⁹⁹ “Sonra bana, daha başka sırlar ve bilgiler de keşfolundu ki onları ifşâ etmek helâl değildir.”¹⁰⁰

Mısırî, bazen işârî tefsiri zikretmeden evvel bu mananın kendisine ne zaman ilham edildiğini de tarih vererek kaydeder: “1076 yılı Şevvâl’inin ikinci günü akşama doğru kibleye karşı oturmuş...düşünüyordum”¹⁰¹, “1076 senesi Şevvâl ayının onuncu günü idi...”¹⁰² “1067 senesi Rebiulâhîr sonlarında bir gün...”¹⁰³ gibi ifadeleri buna örnek verilebilir. Mısırî’nin 20 Receb 1105 tarihinde vefat ettiği ve *Mevâidu’l-İrfân*’ı da hayatının son günlerinde yazdığı göz önünde bulundurulursa, bu işârî yorumların aslında 30-40 sene öncesinde yaptığı yorumlar olduğu, fakat yazıya yeni geçirildiği anlaşılmaktadır.

3. Mısırî’nin İşârî Tefsirde Başvurduğu Yöntemler

a. Bizzat Tecrübe Ettiği Manevî Hallere Dayanarak İşâretler Çıkarmak

Mısırî, bazı işârî yorumlarını, yaşadığı şahsî tecrübelerinden esinlenerek yapmaktadır. Mesela Hz. İbrahim’in sırasıyla yıldız, ay ve güneşe “İşte benim Rabbim budur” dedikten sonra onların hepsinin batıp gitmesi üzerine kavmine, yerleri ve gökleri yaratan Yüce Rabb’e iman ettiğini söylediğinden bahseden âyetlerin işârî tefsirini yaparken kendi yaşadığı manevî bir hali anlatmakta ve Hz. İbrahim’in yaşadığı bu halin de kendi yaşadığı hale benzediğini söylemektedir. Bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Bu fakir kula da Allah’a sülûküm esnasında, sülûkün istikâmeti bereketiyle Allah’a şükür aynı şey vâki oldu. Ben o günlerde on iki menzilden beşinci menzilde idim. Hiç kararım kalmamıştı. Bir yandan öbür yana kaçıyor, mücâhede şiddetinden dolayı bir yerde ve bir halde durmadığım için kendimi minareden yahut da dağlardan aşağı atacak oluyordum. Sülûk günlerimin ekserisinde gıdam, yirmi dirhem arpa ekmeği idi. Nihayet 1060 senesi Muharrem ayının son on gününde dördüncü Cuma gecesinde sülûk esnasında uyanık iken bir de gördüm ki evin içinde karşımda bir yıldız. Onu baş gözümle

⁹⁸ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısırî Divanı*, s. 95.

⁹⁹ Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 8a; *İrfan Sofraları*, s. 40.

¹⁰⁰ Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 9a; *İrfan Sofraları*, s. 42.

¹⁰¹ Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 1b; *İrfan Sofraları*, s. 16.

¹⁰² Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 7a; *İrfan Sofraları*, s. 35.

¹⁰³ Mısırî, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 9a; *İrfan Sofraları*, s. 42.

gördüğümü zannettim de gözümü yumdum. Baktım ki hayır yine öyle görünüyor. Gözümü açtım, yine önceki gibi karşımda. O zaman anladım ki bu, kalp gözüyle görülüyor. Birkaç gün o yıldız, gözümde kaybolmadı. Sonra büyüdü, ay kadar oldu. Birkaç gün de böyle devam etti. Sonra büyüdü, gitgide güneş kadar oldu. Birkaç gün de böyle gittikten sonra yine yavaş yavaş büyüdü, yükseldi, altı ciheti kapladı. İlk gördüğüm zamanki ızdırabım, kalp çarpıntım, nurun genişleyip altı yönü kaplayıncaya kadar yavaş yavaş tamamen dinmişti. Artık bundan sonra manevî mücadele ve riyâzetimi bedenimle yapamadım. Kalp ve ruh ile bunların durumlarına uygun şekilde mücâhedeye devam ettim.”¹⁰⁴

“O'nun zâtı hariç her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'na döndürüleceksiniz”¹⁰⁵ ve “Yerin başka bir yere, göklerin de başka göklere çevrileceği ve herkesin Vâhid ve Kahhâr olan Allah'ın huzurunda duracağı gün”¹⁰⁶ meâlindeki âyetlerin manasının yaşadığı manevî bir hal esnasında kendisine keşfolunduğunu söylemektedir. Detaylıca anlattığı bu hâdise özetle şöyledir: Bir gün Mısri, insanların çoğunun kâfir, âsi ve fâsıklardan oluştuğunu, Müslümanların içinde de zâhid ve âriflerin çok az olduğunu, bunun sonucu olarak da insanların ekseriyetinin cehennemlik olacağını, ancak bunun Allah'ın erhamu'r-râhimîn sıfatı ile bağdaşmadığını, bu durumun içinden nasıl çıkacağını düşünmeye dalar. Birden kendisine iki kanatlı büyük bir kapı açılır. Birinde “Bu, dünyanın sırrıdır”, diğesinde ise “Bu, ahiretin sırrıdır” yazılıdır. Kapının ardındaki güzel yüzlü genç, kendisine “Sana dünya ve ahiretin sırrı açıldı. Üzerindeki beşerî elbiseyi ve izâfî varlığı at, kapıdan içeri gir. Sana ledünni ilimler açılacak ve Allah'a kimlerin yakın, kimlerin de uzak olduğunu anlayacaksın” der. Mısri denileni yapar ve kendisine nûrânî bir elbise giydirilir. O esnada müthiş bir manevî değişim yaşar ve yukarıda meâli verilen âyetlerin manası kendisine o anda açılır. Giydiği elbisenin “hakkânî varlık” olduğunu anlar ve tabiri câizse artık bütün varlık ve olaylara Allah'ın baktığı yerden ve O'nun gözüyle bakar. O zaman, daha önceden âbid, zâhid ve veliyullah zannettiği kişilerin aslında Allah'a uzak olduklarını görür. Bunun sebebi de onların kibir ve gösterişçilikleridir. Öte yandan önceden fâsık, âsi, mülhid, ve zındık zannettiği kişilerin aslında Allah'a yakın olduklarını görür. Bunun sebebi de onların tevâzuları ve gösterişten uzak olmalarıdır. Bir sonraki aşamada ise “hakkânî varlık” elbisesini tekrar giyer ve halka ikinci defa bakar. Bu sefer gördüğü manzara ise çok daha

¹⁰⁴ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 10b; *İrfan Sofraları*, s. 46.

¹⁰⁵ Kasas 29/88.

¹⁰⁶ İbrahim 14/48.

şaşırtıcıdır. Zira bütün mahlûkât Allah'a yakın görünmektedir. Daha sonra da bu yaşadıklarını ve gördüklerini desteklemek üzere şu beyiti zikreder: “Bütün insanlar mevlâ sayılır; çünkü onlar Allah'ın bir kazasına göre bir iş yapıyorlar.”¹⁰⁷

Mısırî'nin, yaşadığını söylediği bu manevî hali, yaşayıp yaşamadığını test etme imkânına sahip değiliz. Ancak anlattıkları şeyleri, Kur'an ve Sünnet'in bildirdiği İslâm Dini'nin tasvip etmesi mümkün değildir. Zira onun dediği gibi şayet Allah'ın gözünde her insan Allah'a yakınsa, zâhid-fâsık, ârif-âsî, hatta müslüman-kâfir ayrımı yok ise, o zaman Kur'an ve Sünnet'te anlatılanlar, insanları kandırmaktan başka bir işe yaramıyor demektir. Zira aslında herkes Allah'a yakınsa ibâdetler, emirler, nehiyeler, cennet, cehennem ne için vardır! Peygamberler, din için o büyük mücadeleleri niçin vermişlerdir, niçin bu kadar eziyet çekmişlerdir! Ayrıca madem insanların hepsi aslında Allah'a yakındır, o halde Mısırî'nin kendisi niçin zâhir ehlini, özellikle de Vâni Mehmed Efendî'yi, ona “sihirbaz”¹⁰⁸, “Âdem değil, Yezid!”¹⁰⁹ ve “it”¹¹⁰ diyecek kadar; daha önce de bahsettiğimiz gibi kendisini sürgüne gönderen Osmanlı padişahlarını da münâfıklık ve Yahudilikle itham edecek kadar sivri ve acımasız bir dille eleştirmektedir! Öte yandan yine bizzat kendisi, Allah ile irtibatları bakımından insanları niçin guruplara ayırmaktadır!¹¹¹

b. Etimolojik veya Morfolojik Benzerlikten Hareketle İşâret Çıkarmak

Mısırî'nin bazı işârî yorumlarına dikkatlice bakıldığında bunların, yorumlanan kelimenin kök anlamıyla veya şekil benzerliğiyle yakın ilişkili olduğu kolaylıkla fark edilecektir. Dirâyet tefsirlerinde de bu tür yorumlara sıkça rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu tarz yorumların, aslında zâhiri bir yöntemle yapılmış olduğu söylenebilir. Ancak dirâyet tefsirlerindeki, kelimelerin etimolojik veya morfolojik yapılarından hareketle yapılan bu tür yorumlarla Mısırî'nin

¹⁰⁷ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 9a; *İrfan Sofraları*, s. 40-42. Mısırî'nin zikrettiği bu beyitin Arapçası şöyledir: “يَعُدُّ جَمِيعُ النَّاسِ مَوْلاً لِأَنَّهُمْ / عَلَى مَا قَضَاهُ اللَّهُ يُجْرُونَ أَفْعَالاً”. Mısırî bu beyti, çok sevmiş olmalıdır ki *Mevâidu'l-İrfân*'da 3 yerde daha zikretmektedir. Bkz. *a.g.e.*, v. 14a, 19a, 30a; *İrfan Sofraları*, s. 58, 78, 115.

¹⁰⁸ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, Hacı Mahmud Efendî, no. 2392, v. 48a, 52a; *a.g.e.*, Süleymaniye Ktp., İzmir no.290, v. 71; *İrfan Sofraları*, s. 178, 179, 192.

¹⁰⁹ Bkz. Mısırî, *Risâle-i Haseneyn*, Pertev Paşa no. 261/6, vr. 28.

¹¹⁰ “Yezid-i bed-nâm idi ilimde hâhâm idi/ İt idi Bel'am idi taşra dili salındı” (Erdogan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 21).

¹¹¹ Mısırî'nin insanları Allah ile irtibatları cihetinden tasnifine örnek için bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 13b-14a; *İrfan Sofraları*, s. 57; 68.

işârî tefsirlerinde karşılaşılan yorumlar arasında şöyle bir fark vardır: Dirâyet tefsirlerindeki bu tür yorumların nedenleri, genellikle makul ve bağlamla uyum içindeyken Mısri'nin bu kabil yorumlarının âyetin bağlamıyla irtibatını kurmak umûmiyetle zordur. Mısri'nin bu tür işârî yorumlarına şu örnekleri verebiliriz:

Mısri, Hz. Musa ve Hz. Harun'a hitaben “Beni anmakta gevşeklik göstermeyin” anlamındaki “وَلَا تَبْتَئَا فِي ذِكْرِي”¹¹² âyetinden, “Benim zikrimde Vâni olmayın” işâretini çıkarmaktadır.¹¹³ Mısri'nin kastedtiği kişi, tasavvufa karşıtlığıyla bilinen Vâni Mehmed Efendi'dir (ö. 1096/1685).¹¹⁴ Görüldüğü gibi, Mısri'nin böyle bir işâret çıkarması, âyette geçen وَنَى-يَنِي fiili ile وَاِنِي kelimesi arasındaki benzerliğe dayanmaktadır. Lâkin ancak fıkra konusu olabilecek böyle manipülatif bir yorum, son derece gülünç olduğu kadar, tarihte Kur'an'ın ne tür emellere malzeme yapılmaya çalışıldığını göstermesi bakımından da oldukça düşündürücüdür.

Mısri, hâtîrâtında Sâlih Efendi adındaki bir şahsın, bir nevi muhbir görevini üstlenerek kendisinin sözlerini padişaha bildirdiğini söylemekte ve bunu da Kur'an'dan çıkarmaktadır. Bu hususta delil (!) olarak kullandığı âyet şudur: اٰتِيْهِ

¹¹² Tâhâ 20/42.

¹¹³ Mısri'nin kendi ifadesi şöyledir:

و أكبر الحساد الواني كما أشار إليه تعالى في سورة طه وَلَا تَبْتَئَا فِي ذِكْرِي. فإنه تقرب إلى السلطان بالسحر بحيث سلم السلطان زمام السلطنة إليه و كان مطيعاً له.

(Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, Hacı Mahmud Efendi no. 2392, v. 48a, 52a; İzmir no.290, v. 71; *İrfân Sofraları*, s. 178, 179, 192). Mısri, *Mecmûa*'da da benzer yorumunu şu sözlerle ifade etmektedir: “وَلَا تَبْتَئَا فِي ذِكْرِي” denilen zalim Vâni degül misin? Degme bir zalimin adı zikr olunmamışdır Kur'an'da. Senün ziyade melun olduğuna delâlet ider. (Mısri, *Mecmûa*, v. 52b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısri'nin Hâtîraları*, s. 85).”

¹¹⁴ Van'ın Hoşap kasabasında dünyaya gelen Vâni Mehmed Efendi, sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, padişah IV. Mehmed ile tanıştırdıktan sonra padişahın yakın ilgisini kazanmıştır. İstanbul'da Yeni Cami kürsü vâizliğine ve hâce-i sultânîlik görevine getirilmiştir. II. Viyana Kuşatması'na ordu vâizi olarak katılan Mehmed Efendi, kuşatmanın bozgunla sona ermesi üzerine, savaşın teşvikçileri arasında bulunması sebebiyle kamuoyunda meydana gelen galeyâmı hafifletmek üzere IV. Mehmed tarafından Bursa Kestel'e sürgün edilmiş ve kısa süre sonra orada vefat etmiştir. Mehmed Efendi, dönemindeki mutasavvıflar ile fakihler arasındaki mücadelede fakihlerin safında yer almış ve tasavvufî düşünceye karşı çıkmıştır. Niyâzî-i Mısri'nin Bursa'dan Limni adasına sürülmesi, Babaeski'de bulunan bir Bektâşi tekkesinin yıktırılması, Mevlevî ve Halvetî dergâhlarının kapatılmasından sorumlu tutulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmed Efendi Vani”, *DİA*, XXVIII, 458-459.

يُرْفَعُهُ . يَضَعُدُ الْكَلِمَ الطَّيِّبَ وَالْعَمَلَ الصَّالِحَ يَرْفَعُهُ . Mısırî, bu âyetin son kısmını şöyle anlar: Mısırî'nin sözlerini padişaha ulaştıran amel-i Sâlih'tir, yani bu iş Sâlih'in işidir. Mısırî'nin kendi sözleri şöyledir: “Bunda ne zuhûr var ise Kur'an haber viriyor ki Sâlih göndürür kelim-i tayyib ya padişahun ya Mısırî'nün ola yahud ikisinin ola. Mısırî'nün pâdişaha sözünü pâdişahun amelini Mısırî'ye ve siparişini birbirine yetiştüren amel-i Sâlih'dür, yani Sâlih Efendi'dür.”¹¹⁵

Mısırî'ye göre ashâbu'l-a'râf, marifet dağının zirvesine ulaşan ve en yüksek kulelerde duran âriflerdir.¹¹⁶ Mısırî'nin bu yorumunda, “a'râf” kelimesi ile “marifet” kelimesi arasındaki harf benzerliğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

c. Temsili/Analojik Yorumlar Yapmak

Mısırî'nin işâri tefsirlerinde temsili/sembolik yorumlar çok önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bu tür yorumlar, âyetlerden bağımsız bir şekilde yapılan izahlarda da kendini sıkça göstermektedir. Mesela dünyayı bir sultan tarafından yaptırılan büyük bahçeli geniş bir ev;¹¹⁷ rûsûm âlimleri ile tarikat âlimlerini kış ve bahar;¹¹⁸ insan vücudunu devamlı olarak kâfilelerin geçtiği dört yol ortasında bulunan büyük bir şehir¹¹⁹ analojisi ile açıklamaktadır. Ona göre büyük âlemde mevcut olan her şey, küçük âlem olan insanda da mevcuttur. Zira âlem, büyük olmakla birlikte insânî hakikat üzerine yaratılmıştır. Bunların manevî büyüklük ve küçüklüklerindeki farkları, sûretteki farklarının tersinedir. Mısırî bu anlayışını, kıyâmet âlâmetleri üzerinde uygulamakta ve bunları şu şekilde yorumlamaktadır:

Asfaroğullarının hurûcu, hayvânî sıfatların çıkmasından ibârettir. Çünkü insan âleminde sâlikin ilk defa yolunu kesen eşkiyâlar bunlardır. Ye'cûc-Me'cûc'un hurûcu, eziyet veren yedi (mezmûm sıfatın) belirmesinden ibârettir. Deccâlin hurûcu, dev ve şeytan sıfatlarının çıkmasından ibârettir ki bunlar riyâset, rubûbiyyet, hile ve hüd'adır. Bunlar, dünya sevgisinden kaynaklanır. Bundan dolayı insanın sağ gözü şaşır olur ve ahireti hiç görmez. Dâbbetu'l-arzın hurûcu, kalpte nefs-i levvâmenin zuhûrundan ibârettir. Yani kalbin kabrinde cennetlere bir pencere açılır ve kendisinde Allah Teâlâ'ya bir meyil belirir. Hz. İsa'nın nüzûlü, akl-ı meâdın yakîn nuruyla meydana çıkması, insanın dünyaya meyiletmekten vazgeçerek ahirete yönelmesinden ibârettir. O

¹¹⁵ Mısırî, *Mecmûa*, v. 44b; a.g.mlf., *Niyâzi-i Mısırî'nin Hâtıraları*, s. 74.

¹¹⁶ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 2b; *İrfan Sofraları*, s. 19.

¹¹⁷ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 16b; *İrfan Sofraları*, s. 67-68.

¹¹⁸ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 18b; *İrfan Sofraları*, s. 74-75.

¹¹⁹ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 18b; *İrfan Sofraları*, s. 75-76.

çıkınca deccâl öldürülür. Çünkü yakîn nurunun zuhûruyla cehâlet karanlığı gider. Mehdinin hurûcu, tam fenâ ile akl-ı küll ve büyük ruhun hurtûcundan ibârettir. Onun hükümrânlık çağında mezhepler birleşir ve onun zamanında yeryüzünde asla kâfir kalmaz. Güneşin batıdan doğması, hakikat güneşinin, ârifin hafî sırrının matlaından (tan yeri) doğmasıdır.¹²⁰

Mısri, bu tür analogileri âyetlerin işârî yorumunda da sıklıkla kullanmaktadır. Bu kabil yorumlara şu örnekler verilebilir:

“Sana Zülkarneyn’i soruyorlar. De ki: ‘Size onun hakkında bilgi vereceğim’”¹²¹ meâlindeki âyeti yorumlarken âfâk ve enfüste meydana gelen hâdiselerin birbirlerine mutâbık olduklarını şöyle açıklamaktadır: “Zülkarneyn’in dış dünyada (*âfâk*) gezip şehirler fethetmesi, hazineleri ele geçirmesi, inanmayanları öldürmesi ya da esir alması ve Müminlere izzet ve ikramda bulunması; sülûk ehlinin iç dünyalarında (*enfûs*) nefis kalelerinin fethetmek, bilgi hazinelerini ve hevâlarını, âdetlerini, bayağı huylarını öldürmek ve şeriatı muvâfık olduğu halde bir takım âdetlerini terk etmek sûretiyle yaptıkları manevî yolculuklarına mutâbıktır.”¹²² Bu sözlerden sonra da bu kıssada geçen varlıklar ve olayların enfüste neye karşılık geldiğini detaylıca anlatmaktadır.¹²³

“O, iki denizi salıverdi, birbirine kavuşurlar”¹²⁴ ile “Musa, genç arkadaşına ‘Ben iki denizin birleştiği yere ulaşmaya, yahut yıllarca yürümeye kararlıyım’ dedi”¹²⁵ meâllerindeki âyetlerde geçen iki deniz, Mısri’ye göre şeriat ve hakikati simgelemektedir.¹²⁶ *Risâle-i Hızriyye-i Cedîde*’de yaptığı yorumlara göre Musa-Bilge kul (Mısri’ye göre Hızır) kıssasındaki gemi, şeriatı; duvar, kendini beğenme (*ucub*) sıfatını; çocuk (*ğulâm*), makam sevgisini,¹²⁷ simgelemektedir. Çocuğun babası, Hz. Musa’nın ruhu, annesi ise nefs-i mutmainnesidir. Bu, şu demektir: Böyle bir ruha ve nefs-i mutmainneye sahip olan Musa’ya makam sevgisi yakış-

¹²⁰ Mısri, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 34a; *İrfan Sofraları*, s. 128-129. Niyâzî, *Mevâidu’l-İrfân*’ın ellinci sofrasını, kıyâmet âlâmetlerinin enfûsî yorumuna ayırmıştır. Burada verilen bilgiler ile *Eşrât-ı Sâat Risâlesi*’nin muhtevaı aynıdır. Dolayısıyla bu risâleyi, *Mevâidu’l-İrfân*’ın ellinci sofrasının Türkçe tercümesi olarak değerlendirmek gerekir. Bkz. Mısri, *Eşrât-ı Sâat Risâlesi*, Pertev Paşa no. 261/5, v. 25-26.

¹²¹ Kehf 18/83.

¹²² Mısri, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 39a; *İrfan Sofraları*, s. 144.

¹²³ Bkz. Mısri, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 39a-39b; *İrfan Sofraları*, s. 144-146.

¹²⁴ Rahmân 55/19.

¹²⁵ Kehf 18/60.

¹²⁶ Bkz. Mısri, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 2a, 39b; *İrfan Sofraları*, s. 18-19, 146.

¹²⁷ Bkz. Niyâzî-i Mısri, *Risâle-i Hızriyye-i Cedîde*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/4, v. 17.

maz, dolayısıyla o sevgi öldürülmelidir. Mısri'ye göre bu kıssada makam sevgisi, çocuk şeklinde temessül etmiştir. Nitekim ona göre Hz. İbrahim'e Hz. İsmail'i kurban etmesi istendiğinde de makam sevgisi, İsmail şeklinde temessül etmişti, yoksa gerçek İsmail değildi.¹²⁸ Mısri, aynı kıssayı *Mevâidu'l-İrfân*'da daha farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Buradaki açıklamalarına göre Hızır'ın çocuğu öldürmesi, cüz'î ruh makamından küllî ruha yükselmeye işaretidir. Hızır'ın duvarı yıkıp sonra yapması, Musa'nın tabîi vücudunu yok edip kendisini Hakk'ın varlığı ile bâkî kılmasıdır. Hızır, gemiyi delmekle fiiller tevhidine, çocuğu öldürmekle sıfatlar tevhidine; duvarı yıkmakla da zât tevhidine kavuştu. Böylece Hz. Musa'nın irşadı tamamlanmış oldu.¹²⁹

Mısri, yukarıda bahsettiğimiz *Risâle-i Hızriyye-i Cedîde*'de, 20. yüzyılda tartışılmaya başlayan Kur'an kıssalarının târihsel gerçekliğini tartışmaya açmıştır. O, bu kıssada anlatılanlar ışığında Kur'an'daki kıssaların târihen sâbit gerçek olaylar mı yoksa Allah'ın mesajlarını iletmede araç olarak kullandığı sanal/kurgusal olaylar mı olduğu konusunu gündeme getirmektedir. Mısri, kıssadaki olayların enfûsî (bâtınî) yorumunu yaptıktan sonra, şu soruyu sormaktadır: “Kıssada anlatılanlar, tamamen enfûsî olaylar mıdır? Âfâkta da gerçekleşmiş olamazlar mı?” Mısri, bu soruya olumsuz cevap vermektedir. Ona göre bu kıssa, tamamen enfûste (insanın iç dünyasında) geçen olayları sembolik bir dille anlatmıştır. Âfâkta (dış dünyada) yaşanmamıştır. Zira dünyada birçok gemi, gasba maruz kalmakta, ancak Hızır gelip onu delmemektedir. Âsî olan pek çok evlât vardır, ama Hızır onlardan hiçbirini öldürmemektedir. Altında hazine bulunan pek çok duvar vardır, lâkin Hızır gelip bunları doğrutmamaktadır. Eğer bu olaylar gerçekten âfâkta olmuş olsaydı bu gün de aynı olayların gerçekleşmesi gerekirdi. Bugün Hızır, bunları yapmadığına göre böyle olaylar tarihte de olmamıştır. Bu kıssa, baştan sonra insanın manevî eğitimini anlatan temsili bir anlatımdır. Mısri'nin bu konudaki sonuç mâhiyetindeki ifadesi şöyledir: “Elhâsıl, bu kıssaların üçü dahi her zaman kirâren vâki olmaktadır. (Hâlbuki) birisi yeniden vücûda gelmez. İmdi, bu tahkîk delâlet eder ki kıssa-i Hızriyye enfûsî ola, murâd, Musa aleyhisselâmın sülûkünde kendü hâli ola.”¹³⁰

Mısri, “Gece ve gündüzü birer âyet kıldık. Gecenin âyetini kaldırıp Rabbini-zin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için gündüzün

¹²⁸ Bkz. Mısri, *Risâle-i Hızriyye-i Cedîde*, v. 20.

¹²⁹ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 40a-40b; *İrfan Sofraları*, s.147-148.

¹³⁰ Bkz. Mısri, *Risâle-i Hızriyye-i Cedîde*, v. 21.

âyetini aydınlık yaptık. Biz her şeyi açık açık bildirdik”¹³¹ meâlindeki âyetin, sembolik bir şekilde telvîn ve temkîn ehline işâret ettiğini düşünmekte ve şöyle demektedir:

“Bu misal, telvîn ehli ile temkîn ehlini temsil etmektedir. Telvin ehline; ilim, marifet, ibadet ve tâat tahsilinde iki günden hiçbiri diğerine eşit olmayacak şekilde daima ilerlemek gerektiğini tenbih eder. Zira Hz. Peygamber (a.s.), ‘İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır’ buyurmuştur. *Keşf* ve *iyân* güneşi doğup *yakîn* hâsıl oluncaya kadar ilerlemek lâzımdır. ‘Rabbimizin bol nimetini aramanız için’ demek, ‘İlim ve marifetlerin zikir ve riyâzât ile çoğalmasını talep etmeniz için, tevhîd-i zât hakikatının doğmasıyla ‘senelerin sayısını ve hesabını bilmeniz için’ demektir. Zira her yönüyle O’nu bilmek, ancak Allah Teâlâ’nın, gündüzünün âyetini keşfederek varlığını aydınlık kıldığı kimseye nasip olur... ‘Rabbimizin bol nimetini aramanız için’ sözü, telvîn ehlinin hâline işârettir. ‘Senelerin sayısını ve hesabını bilmeniz için’ sözü ise temkîn ehlinin hâline işârettir. Bu âyet telvîn ehlini temkîn ehli olmaya teşvik etmektedir.”¹³²

Mısri, ilmîni gösteriş, makam sevgisi ve devlet adamlarıyla zenginlerin gözüne girmek için kullanan âlimleri örümceğe; ilmiyle âmîl olan ve ilmîni maddî menfaat ve birilerinin gözüne girmek için kullanmayan âlimleri ise arıya benzetmektedir. Bu teşbihin hemen ardından da örümcek ve arıyla ilgili şu âyetleri zikretmekte ve bu âyetlerin onların durumunu temsîlî bir şekilde anlattığını îmâ etmektedir¹³³: “Allah’tan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bilselerdi!”¹³⁴ “Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine ev edin!’ ”¹³⁵ Ardından da bu benzerliği âyette anlatılan durumlar ve kullanılan kelimelerden hareketle şöyle açıklamaktadır:

“Ey kardeşim! Hak nazarında kapılarda, deliklerde, tavanlarda yuva yapan örümcek gibi olma. Çünkü o ev, sahibini sıcaktan ve soğuktan koruyamaz. Örümcek, onu sadece sinek ve kelebek avlamak için yapar. Yani ilim aracılığı ile zenginlerin dünyalıklarından faydalanmak için onların kapılarına gitme. Halktan uzlet eden arı gibi ol. İlmini ve amelini hâlis et ve iyilikle emir, kötü-

¹³¹ İsrâ 17/12.

¹³² Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 3a; *İrfan Sofraları*, s. 23-24.

¹³³ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 6a-6b; *İrfan Sofraları*, s. 32-34.

¹³⁴ Ankebût 29/41.

¹³⁵ Nahl 16/68.

lükten nehiy dışında ilim ve amelini insanlardan gizle. Çünkü arı, Yüce Rabbin vahyiyle öyle bir ev yaptı ki örümceğinki gibi mühendisler, onun da sanatından hayrete düştüler. Hatta bununki ondan da güzeldir. Arıların karınlarından çeşitli renklerde şarap çıkar ki bunda insana şifa vardır. Arı tadı, ağızlarında kalan o saf bal ile evinin hücrelerini doldurur. Onunla kendisinin ve insanların açlığını ve çeşitli hastalıkları savar. Yani tenhayı ve uzleti sevmekte, ilim ile amel etmekte arı gibi ol ki sana verâset ilmi hâsıl olsun, Ahlâk-ı hamîde meyvesini versin. Kalbin, Allah'ın ilhamına konak olsun. Böylece va'z u nasihat ve irşada söylediğin her kelimen, içinde insanlara şifa bulunan çeşitli renklerdeki şarap (bal) olsun.”¹³⁶

“Müttakilere va'd edilen cennetin durumu şudur: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır...”¹³⁷ meâlindeki âyette geçen cennetteki dört şeyin mürşid-i kâmilde de bulunması gerektiğini söylemektedir. Zira mürşid-i kâmilin meclisi cennettir. Madem âhiretteki cennette bu özellikler vardır. Bunların, dünyadaki cennet hükmünde olan mürşid-i kâmilin meclisinde de bulunması gerekir. Bu sebeple Mısri, âyette zikredilen temiz su ırmağını ilme; süt ırmağını amele; şarap ırmağını marifete ve bal ırmağını da güzel ahlâka benzetmektedir.¹³⁸

Cennet nimetlerinden bahsederken Kur'an, Allah'ın onlara tertemiz bir içki ikram edeceğini bildirmektedir: “Ve Rableri kendilerine tertemiz bir içki ikram eder”¹³⁹ Mısri ise, bu âyette zikredilen içkinin, aşk şarabı olduğunu düşünmektedir:

“Şol 'sekâhum Rabbuhum' hamrin lebinden içegör
Katresin nûş eyleyen uşşâk ebed görmez azâb”¹⁴⁰

Hız. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra orada bir müddet kalıp bir kervan tarafından kuyudan çıkarılmasının, temsîlî bir anlatım olduğuna inanan Mısri bu kıssada geçen şahıs ve olayları sembolik bir şekilde yorumlamaktadır. Bu yoruma göre peygamberler ve veliler, Allah'tan gelip Allah'a giden kervanlar ve kâfilelerdir. Yusuf, kendisinde Rabbânî bilgiler bulunan, insan-ı kâmil olabileme potansiyeline sahip olarak yaratılmış olan ve peygamber-

¹³⁶ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 6b; *İrfan Sofraları*, s. 34.

¹³⁷ Muhammed 47/15.

¹³⁸ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. *İrfan Sofraları*, s. 55-56.

¹³⁹ İnsan 76/21.

¹⁴⁰ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 22.

lerin çağrısına olumlu karşılık veren insandır. Kuyu, tabiat zindanıdır. Kova, insanlara inen Allah kitabıdır. Kervancıların (peygamberlerin) kovayı sarkıtmaları, insanları Allah'ın kitabına davet etmektir. O kovayı tutmak, o kitabı getiren kimseye inanıp onu kabul etmektir. Kurbağa, çıyan, akrep, yılan ve kuyuda yaşayan başka haşerelerden olup da sarkıtılan o kovaya yapışmayanlar, Allah'ın gönderdiği kitaplara inanmayan insanlardır.¹⁴¹

“Biz, yere en yakın semâyı yıldızlarla süsledik”¹⁴² meâlindeki âyette geçen “semâ”yı kalbe, yıldızları da kalbi süsleyen marifetlere benzetmektedir. Bu benzetmenin detaylarını uzunca açıkladıktan sonra âlemde (âfâk) var olan her şeyin insanda da (enfüs) mevcut olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Bak! Enfüs, âfâka nasıl da uyuyor ve birinde zuhûr eden diğerinde de nasıl zuhûr ediyor!”¹⁴³

d. Cifre Dayalı İşaretler Çıkarmak

Mısri, çok ileri planda olmamakla beraber Hurûfilik'e meyletmiştir. Aşağıdaki beyitler, onun bu temâyülünü açıkça göstermektedir.

İki kaşun arasından çekdi hatt-ı istivâ
Alleme'l-esmâyı talim itdi ol hatdan Hudâ¹⁴⁴

“Otuz iki harfi bildün dört kitabun aslıdur
Sahfe-i vechinde yazılmış kamû bi-irtiyâb”

...
Her ne okursan çün otuz ikiden taşra degül
Yüzünün metnini şerh ider okınan fasl u hitâb¹⁴⁵

Bil ki seddeyn iki kaş İskender ortasındadır
Cem-i cemu'l-cem ile fetholdi ebvâb-ı Hudâ¹⁴⁶

Mısri, *Divanı*'nda, cifr ilmini çok iyi bildiğini, ebced hesabına dayanarak bir takım sırlara muttali olduğunu da şöyle ifade etmektedir:

Esmâ-i ilâhiyyede bi-had hünerim var
Her demde semâvât-ı hurûfa seferüm var
Gönlüm göğünün yıldızınun hiç adedi yok
Her burcda benüm bin güneş ü bin kamerüm var

¹⁴¹ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 18a; *İrfan Sofraları*, s. 73-74. Benzer yorum, Mısri'ye isnad edilen *Mecâlis* adlı tefsirde de vardır. Bkz. Mısri, *Mecâlis*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi no: 1758, v. 59a.

¹⁴² Sâffât 37/6.

¹⁴³ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 27b; *İrfan Sofraları*, s. 106.

¹⁴⁴ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 8.

¹⁴⁵ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 22.

¹⁴⁶ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 9.

Âlimlere ebced hâcesi olmak olur âr
 Alçak görünen ebcede âli nazarum var
 Arşî vü semâvâtı ulûmun budur el-hak
 Hem dahi zemininde dükenmez güherüm var
 Bununla bir oldu dem-i İsâ ile Mısrî
 Gönlüme dahi ne gelürüm ne giderüm var¹⁴⁷

Hâtıratında ise, aslında önceleri cifrle pek ilgilenmediğini, ancak sürgün esnasındayken aniden bu ilmin kendisine verildiğini şöyle ifade eder: “Ey zâlimler! Mısrî ne cifr bilürdi/bilürdim ne ilm-i esmâ-i hurûf bilürdi/bilürdüm. Siz beni habs idüp Boğazhisar’a gelince bir hal galebesiyle kitapları yırtmış atmışum kuşlukdan vakt-i asr olunca aklum başuma gelince gördüm boğazumda yine zincir ayağumda bukağı. Bu halde iken esmâ-i hurûf u kavâid u cifrun bazısı feth oldu elhamdü lillahi teâlâ. Ol günden bugüne gelince yevmen fe yevmen ziyâde olmaktadır.”¹⁴⁸ Bu ifadelerinden anlaşıldığına göre sürgünden önceki hayatında cifrle pek ilgilenmemiştir. Nitekim onlarca âyetin tefsirini ihtiva eden *Mecâlis* adlı hacimli eserinde tek bir cifr hesabının olmaması da bu durumu teyit etmektedir. Demek ki *Mecâlis*’i sürgün öncesinde yazdığı için cifre dayalı yorumlar yoktur.

Mısrî, cifr hesabına dayalı yorumlar yaparken zihnî bir çaba sarf edip yorulmadığını, yani ilgili konu için kendisinin uygun âyeti aramaya çalışmadığını, bilakis âyetlerin kendisini bulduğunu ve onunla konuştuğunu söylemektedir: “Eger Mısrî âyâtdan tevârihi kendi taleb ideydi yorılır yolda kalurdu. Vallahi ve billahi ve tallahi mahalle münâsib âyât Mısrî’yi arayub gezer gelür karşuma bir mahbûbe şeklinde...”¹⁴⁹

Mısrî, kendisi için rûhânî lezzetlerin en büyüğünün âyetlerde bir takım tarihlerin kendini göstermesi ve ilâhî vahiy olduğunu belirtir: “Suâl itseller ki rûhânî lezzetlerde kankısı gayet elezdür. Cevab: İki şeydür. Biri tulû-i tevârihdür, biri de vahy-i ilâhîdür ki sen tâlib degül iken nice zaman arayub bulamadugun şeyi sana vahy ide.”¹⁵⁰

Mısrî, Beyine suresinin işârî yorumuna dair yazdığı bir risâlenin başında şöyle demektedir: “Kur’an’ın ilm-i mevâd ile hâsıl olan manası, nice murâdullah ise, ilm-i esmâ ile hâsıl olan manası da murâdullahdır. Belki bu, ondan dahî evlâdır.

¹⁴⁷ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Divanı*, s. 64.

¹⁴⁸ Mısrî, *Mecmûa*, v. 35b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısrî’nin Hâtıraları*, s. 64.

¹⁴⁹ Mısrî, *Mecmûa*, v. 41a; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısrî’nin Hâtıraları*, s. 69. Benzer bir ifade için bkz. a.g.mlf., *Mecmûa*, v. 50b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısrî’nin Hâtıraları*, s. 82.

¹⁵⁰ Mısrî, *Mecmûa*, v. 50b; a.g.mlf., *Niyâzî-i Mısrî’nin Hâtıraları*, s. 82.

Zira ilm-i esmânın muallimi Allah'tır. Esmâ ile hâsıl olan mana, murâdullah olmasa, talim-i esmâ abes olmuş olur. Allah, abesi talimden münezzehdir.”¹⁵¹

Mısri, bazen bir olayın âkibetinin ne olacağına dair Kur'an ile tefeüülde bulunmaktadır. Karşısına çıkan âyetten, ebced hesabına göre bir takım hesaplar yaparak öngörülerde bulunmaktadır. Şu ilginç ifadeleri buna örnek verilebilir:

“1083 senesi Rebiulevvel ayının 29. (Pazartesi) günü İslâm askeri, gaza için küffâr memleketine çıktı. Onların gâlip gelip gelmeyeceklerini anlamak niyetiyle Kur'an-ı Azim'den tefeüül ettim. Şu âyet geldi: “Andolsun ki Tevrat'tan sonra Zebur'da da yeryüzüne sâlih kullarımın vâris olacağını yazmıştık.”¹⁵² Bil ki 1083 sayısında inşallah küffâr memleketinin fethine işaret vardır. Ulvî harflerin süflî harflere; nürânî harflerin zulmânî harflere galebesi de kezâ Müslüman askerlerinin kâfirlere galebesine delâlet eder. Zulmânî harflerin birbiri üzerine düşmesi de küffârın uzak yerlere sürüleceğine işarettir. “İbâd”ın (kullar) mütekkelim yâ'sına izâfeti, onlara şeref vermek içindir. Kulları “sâlih” olarak nitelemek de onların şerefini gösterir. Âyette bulunan “arz”ı cennet ile de tefsir etmişlerdir. Eğer: “Burada lafzan da Müslümanların gâlibiyetine işaret var mı?” denilirse deriz ki: “Evet, ‘inne-l-arza’ sözü yedi harften müteşekkildir. Müdğam harf ile sekiz olur. ‘Dâd’ sayı olarak 800'e tekâbül eder. Bu cennet derecelerine karşılık gelir. Çünkü İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre cennet yedidir. Bir de kalbi sekiz eder. Bu harfler de zâhirde yedi; bâtında sekizidir. Sekiz harf, adetlerine vurulursa Ramazan'ın sayısı gibi olur. Şevval de bâtın harfin zuhûru ile Allah'ın sâlih kulları arza vâris olurlar. Yani Müslümanlar Şevval ayında gâlip geleceklerdir.”¹⁵³

Kaynakların verdiği bilgiye göre Mısri'nin bahsettiği tarihte (Şevval 1083/Ocak-Şubat 1673) şöyle bir savaş vukû bulmuştur: Padişah IV. Mehmed ve Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu 7 Safer 1083/4 Haziran 1672'de Lehistan seferine çıkmıştır. Sefer sırasında başta Kamanîçe olmak üzere çeşitli kaleler fethedilmiş ve sonunda 25 Cemâziyelâhir 1083/18 Ekim 1672'de Osmanlı'nın zaferini ilan eden Bucaş antlaşması imzalanmıştır.¹⁵⁴ Mısri'nin sözünü ettiği sefer, bu sefer olmalıdır. Ancak Mısri'nin öngörüsünün aksine Şevval'de değil, ondan 4 ay önce Cemâziyelâhir'de Osmanlı'nın zaferini tasdik eden Bucaş antlaşması imzalanmıştır.

Mısri'nin hemen her eseri, cefr hesaplarıyla doludur. Ancak bu hesaplamalar

¹⁵¹ Mısri, *Tefsîru Sûreti'l-Beyyine*, Petev Paşa no. 261/10, v. 36.

¹⁵² Enbiyâ 21/105.

¹⁵³ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 33b; *İrfan Sofraları*, s. 126-127.

¹⁵⁴ Bkz. Abdülkadir Özcan “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, *DİA*, XXVI, 262.

da son derece karmaşık ve anlaşılması güçtür. O, âyetlerden cefrle işaretler çıkarmayı o kadar ileri götürür ki karşılaştığı basit olaylar ve şahıslar için bile cefr vasıtasıyla âyetleri kullanmaktan çekinmemektedir. Mesela Bakara 2/2-3 âyetlerinden, Yunus, Hasan adındaki arkadaşlarının ve balıkçı Hüseyin'in karısının vefat tarihini ve bunların ölümüne Karabaş'ın sebep olduğunu,¹⁵⁵ Furkan 25/45-46 âyetlerinden padişahın vâlidesinin kendisini zehirlemeye teşebbüs edeceğini, ancak muvaffak olamayacağını¹⁵⁶ çıkarmaya çalışır.

e. Kelimelerin Lafzî Delâletlerinden İşâret Çıkarmak

Mısri, Musa-Bilge Kul kıssasında niçin أردت-أردنا-أراد رؤك şeklinde fâilleri farklı üç ayrı fiil kullanıldığının üzerinde durmaktadır. O, insanların çoğunun bu farklı kullanımlardaki hikmeti bilmediğini söyledikten sonra, bu üç farklı kullanımdan şöyle bir sonuç çıkarmaktadır: Hızır, birincisinde noksanlaştırmak, kusurlu hale getirmek için yapıldığından, yani içinde noksanlık söz konusu olduğundan dolayı, “Ben irâde ettim” diyerek onu kendisine isnad etmiştir. İkincisi olayda ise, âsî olduğu için çocukta şer, mümin oldukları için ana-babada hayır söz konusudur. Dolayısıyla hayır ve şer bir arada olduğu için “Biz irâde ettik” diyerek noksanlığı kendisine, kemâli Allah'a isnad etmiştir. Üçüncü olayda ise sırf hayır (definenin bulunması için duvarı düzeltmek) olduğu için “Rabbin irâde etti ki” diyerek bu fiili Allah'a isnad etmiştir.¹⁵⁷

4. Mısri'nin İşâri Tefsirle Amaçladığı Hedefler

a. Vahdet-i Vücûd Düşüncesini Âyetlerle Desteklemek

Mısri'nin düşünce sisteminin en önemli unsuru, vahdet-i vücûd anlayışıdır. Bu düşüncenin Kur'an ile uyum içinde olduğunu ispatlamak amacıyla çeşitli âyetlerden vahdet-i vücûda işaretler çıkarmaya çalışmaktadır. Bu sebeple pek çok âyeti, hem mensûr eserlerinde vahdet-i vücûda işaret edecek şekilde yorumlamakta hem de Divan'ında bazı âyetlere atıfta bulunmaktadır. Bunlara, şu âyetler örnek verilebilir:

1. “O gün, bazı yüzler sevinçten ıslıl ıslıl parlar. Rablerine bakarlar.”¹⁵⁸

Bağlamından anlaşıldığına göre bu âyet, âhîret hayatındaki müminlerin kar-

¹⁵⁵ Bkz. Mısri, *Mecmûa*, 15b; a.g.mlf., *Niyâzi-i Mısri'nin Hâtıraları*, s. 52-53.

¹⁵⁶ Bkz. Mısri, *Mecmûa*, 15a; a.g.mlf., *Niyâzi-i Mısri'nin Hâtıraları*, s. 52.

¹⁵⁷ Bkz. Niyâzi-i Mısri, *Risâle-i Hzriyye-i Cedîde*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/4, vr. 18-19.

¹⁵⁸ Kıyâmet 75/22-23.

şılaşacağı nimetler ve ikramlardan birinden bahsetmektedir ki o da şudur: Cennette müminler sevinç ve mutluluktan yüzleri ışıl ışıl parlayarak Rablerinin zât-ı cemâlini temâşâ edeceklerdir. Mısri ise bu âyeti vahdet-i vücûdla ilişkilendirmekte ve âyette sözkonusu edilen durumun dünya hayatında da tadılabilecek manevî bir zevke işaret ettiğinin düşünmektedir. Ona göre bu âyet, varlığını ortadan kaldıran ârifin, perdesiz, aracısız, doğrudan Allah'ın vechini temâşâ edebileceğini göstermektedir.¹⁵⁹

2. “Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye yönelerseniz Allah'ın zâtı oradadır.”¹⁶⁰

Mısri'ye göre bu âyet, vahdet-i vücûda işaret etmektedir.¹⁶¹ Şu beyitlerde olduğu gibi şiirlerinde bu âyete sıkça atıfta bulunmaktadır:

“Salât-ı ehl-i kurbun kıblesidür 'semme vechullah’”¹⁶²

“Salât-ı ehl-i irfân kıblesidür 'semme vechullah’”¹⁶³

Ârife eşyâda esmâ görünür
Cümle esmâda müsemmâ görünür
Bu Niyâzî'den de Mevlâ görünür
Âdem isen 'semme vechullah'ı bul
Kande baksan ol güzel Allah'ı bul¹⁶⁴

3. “...Attığın zaman sen atmadın, lâkin Allah attı.”¹⁶⁵ Mısri, bu âyetten vahdet-i vücûd felsefesiyle alâkalı şu işaretleri çıkarmaktadır: Bütün fiiller Hakk'ındır. Süretler, O'nun araçlarıdır. Fakat kulun süretinde Hakk'tan başka bir mutasarrıf olmadığını kul bilmediği, unuttuğu için; kendisinin bir irâdesi, ihtiyarı ve Hakk'tan ayrı bir vücûdu olduğunu zanneder. Mesela varlığının kaynağı Allah olan sanatkâr, kendisine bir varlık tasavvur etse, gaflet halinde kendisini sâni zanneder. Bu yanlış tasavvur, onun gafletinden kaynaklanır. Fakat kendisini Hakk bilerek fiilleri ve ihtiyarı kendisine isnad etse bu yanlış değildir. Zira o fiil, süretten çıkmıştır. O fiili, o sürette ve o mertebede görünen Hakk yapmıştır. Bu sebeplerdir ki ârif bir kimse “Ben yaptım, ben ettim” sözünde

¹⁵⁹ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 1b; *İrfan Sofraları*, s. 17.

¹⁶⁰ Bakara 2/115.

¹⁶¹ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 32b; *İrfan Sofraları*, s. 124.

¹⁶² Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 29.

¹⁶³ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 72.

¹⁶⁴ Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divanı*, s. 128.

¹⁶⁵ Enfâl 8/17.

isâbet etmiş, ancak cahil bir kişi, hata etmiş olur.¹⁶⁶ Mısri, *Divan*'ında da bu âyetin vahdet-i vücûda işaret ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Men aref'le 'mâ rameyte iz rameyte' remzini
Fark idiver mümkin ise ber-sebil-i infirad"¹⁶⁷

4. “O, her an yeni bir tasarruftadır”¹⁶⁸ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*'ın elli dördüncü sofrasını bu âyetin işâri yorumuna ayırmıştır. O, bu yorumlarında zaman felsefi üzerinde durmakta aslında zamanda da bir vahdetin olduğunu vurgulamaktadır. Bu yorumlar özetle ifade edilecek olursa, Mısri'ye göre günlerin, devirlerin aslı, merkezi ve ruhu bu âyette işaret edilen *ân*dır. Ân, bölünemeyen tek bir zamandan ibârettir, gerçek varlıktır, Rahmânî nefestir ve *amâ-i ğaybî*dir. Ondan başkası -ister mâzî, ister istikbâl farz edilsin- yok hükmündedir. Varlığın *ân*ı vardır. Bir tek *ân* vardır. Mutlak *amâ* mertebesinden Rahmânî nefese *mutlak ân* doğmuştur. Ân sırrıyla nefes, bütün oluşlara ve zamanlara yayılmıştır. Devrin, tabîi kesret hükümleri vardır. Ândan dakikalar, dakikalardan dereceler, derecelerden saatler, saatlerden günler meydana gelir. Yani ân genişleyince gün adını alır. Gün genişleyince haftalar, aylar, seneler ve devirler doğar. Şu halde ân üzerine eklenen her şey zâiddir. Hakikî varlık, zamanın sârî, küllî burçları ve mertebeleri hep Allah'a âid olan bu ândan ibaret kalır ki bu âyetle buna işaret edilmiştir. Ona göre zamanın hakikati, kâinattaki en büyük hakikattir. Dolayısıyla kime zamanın sırrı açılırsa, ona Kur'an'ın ruhu açılmış olur. Ve o kişi, bu âyetin sırrına erer.¹⁶⁹ Mısri, *Divan*'ında da bu âyeti vahdet-i vücûda işaret edecek şekilde şu beyitle zikretmektedir:

“Küntü kenzen' remzini buldunsa sen de Mısıriyâ
'Külle yevmin hû'yı anla kim senün şânundandır”¹⁷⁰

5. “(Peygambere ile arasındaki mesafe) iki yaya aralığı kadar ya da daha az idi.”¹⁷¹ *Divan*'ındaki şu beyitler, Mısri'nin, bu âyetin vahdet-i vücûda işaret ettiğini düşündüğünü göstermektedir:

“Tuymaya 'ev ednâ'yı hikmet yolını göster”¹⁷²

¹⁶⁶ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 38b; *İrfan Sofraları*, s. 143.

¹⁶⁷ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 41.

¹⁶⁸ Rahmân 55/29.

¹⁶⁹ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 36a-37b; *İrfan Sofraları*, s. 135-139.

¹⁷⁰ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 56.

¹⁷¹ Necm 53/9.

¹⁷² Erdoğan, *Niyâzi-i Mısri Divanı*, s. 60.

'Kâbe kavsey'n' irişdüm 'sırr-ı ev ednâ menüm'¹⁷³

6. "O'nun zâtı hariç her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepiniz O'na döndürüleceksiniz."¹⁷⁴ Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*'da pek çok kere bu âyeti vahdet-i vücud düşüncesiyle alâkalı bir şekilde yorumlamaktadır.¹⁷⁵ *Divan*'ında da vahdet-i vücuda delil olacak şekilde bu âyeti şu beyitle zikretmektedir:

"Halk-ı âlem her dem okur 'küllü şeyin hâlikün'
Kendi okur dâim 'illâ vechehû' Sübhânımız"¹⁷⁶

b. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Peygamberliğine Âyetlerden Delil Çıkarmak

Mısrî'nin, tarih boyunca kendisinden başkasının dile getirmediği, dolayısıyla kendisiyle özdeşleşen en ilginç görüşü, Haseneyn'in peygamberliğidir. Bu mesele, belki de onun en çok tepki toplayan ve hayatının önemli bir bölümünü sürgünde geçirmesine sebep olan mesele olmuştur. Kendi ifadesiyle "bu konuda Mısrî'nin itikadı şöyledir: "Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur, Hz. Muhammed, O'nun peygamberidir ve Hasan ile Hüseyin, onun torunları ve Allah'ın peygamberlerinden iki peygamberdir."¹⁷⁷ Mısrî'ye göre bu, itikâdi meselelerin en önemlisidir, dolayısıyla bu hakikati araştırmak, bir müminin en mühim vazifesidir.¹⁷⁸ O, bu görüşünü bazı âyetlerden ebced hesabıyla çıkardığı sonuçlar üzerine binâ etmektedir. Mısrî'ye göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in peygamberliklerine delâlet (*şehâdet*) eden âyetler çoktur, ancak o, bunlardan sadece bazılarını zikretmiştir. Onun bu konuda bir kısmından ebced hesabıyla işaret çıkardığı âyetler şunlardır:

- 1- "Deyiniz ki: Biz, Allah'a, bize indirilen Kur'an'a, İbrahim'e, İshak'a, Yakub'a ve onun torunlarına (الأسباط) indirilene, ve yine Musa'ya, İsa'ya ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen kitaplara iman ettik."¹⁷⁹

¹⁷³ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısrî Divanı*, s. 155.

¹⁷⁴ Kasas 29/88.

¹⁷⁵ Bkz. Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 5a, 8b, 31b, 32b; *İrfan Sofraları*, s. 29-30, 40-42, 121, 124.

¹⁷⁶ Erdoğan, *Niyâzi-i Mısrî Divanı*, s. 91.

¹⁷⁷ Tarih boyunca belki de sadece Mısrî'ye mahsus olan bu şehâdet şöyledir:

أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله وأشهد أن الحسن والحسين سبطاه رسولان من رسل الله. (Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 53a).

¹⁷⁸ Mısrî'nin kendi ifadesi şöyledir: وهذا أعزُّ مسائل الاعتقاديَّة وطلبها أهمُّ للمؤمنين من جميع مَهَمَّاته (Mısrî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 53a).

¹⁷⁹ Bakara 2/136.

- 2- “Nuh’a ve ondan sonraki nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına (الأسباط)، İsa’ya, Eyyüb’a, Yunus’a, Harun ve Süleyman’a da vahyettik. Davud’a da Zebur’u verdik.”¹⁸⁰

Mısri, bu iki âyette geçen الأسباط kelimesindeki “elif lâm” takısının ahd için değil cins için kullanıldığını, dolayısıyla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in de bu kelimenin şümûlüne girdiklerini ve böylece bu kelimenin, onların peygamberliğine işaret ettiğini belirtmektedir. Ardından da bunu inkâr edenlerin cehâlet, hased ve inatlarına esir düşmüş kimseler olduğunu söylemektedir.¹⁸¹

Mısri’nin bu yorumunu kabul etmek, mümkün değildir. Zira müfessirlerin de belirttiği üzere âyetlerde geçen الأسباط kelimesinden maksat Haz. Yakub’un torunlarıdır.¹⁸² Kaldı ki şayet âyetlerde geçen الأسباط kelimesindeki “elif lâm” takısının ahd için değil cins için kullanıldığı düşünülecek olursa o zaman sadece Hz. Muhammed’in (a.s.) torunlarını değil, herkesin torunlarını kapsar. Dolayısıyla bu kelimenin başındaki “elif lâm” takısının cinse delâlet ettiği kabul edilirse şu tuhaf sonuç çıkar: Her torun, peygamberdir. Her insan da, birilerinin torunu olduğuna göre her insan, peygamberdir!

- 3- “Allah yoluna çağırان, yararlı işler yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyen kimseden daha güzel söz söyleyen kim olabilir!”¹⁸³ âyetinde geçen قَوْلًا kelimesinin, ebced hesabıyla “kâf”sız 37 ettiğini, “kâf”ın isminin 81 olduğunu, bunun da Hasan kelimesinin rakamsal karşılığı olan 118’e tekâbül ettiğini söylemektedir. Benzer şekilde bu rakama (118), “kâf”ın rakam değeri olan 80’in onda biri eklendiği zaman 128 ettiğini, bunun da “Hüseyin” isminin rakamsal değeri olan 128’e tekâbül ettiğini söylemektedir.

¹⁸⁰ Nisâ 4/163.

¹⁸¹ Mısri, *Mevâidu’l-İrfân*, v. 41a; *İrfan Sofraları*, s. 151.

¹⁸² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1988, I, 567-568; Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud ez-Zemahşeri, *el-Keşşâfu an Hakâiki Gavâmıdı’t-Tenzîl ve Uyûnu’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, nşr. Muhammed Abdusselâm Şâhin, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 194; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 2001, II, 72; Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dersââdet Basım, İstanbul ts, I, 90; Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, ed-Dâru’l-Mısıriyye el-Lübânîyye, Kahire 1990I, 178; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 514; Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur’an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, I, 220.

¹⁸³ Fussilet 41/33.

Mısri'nin bu açıklamalarının da tutarlı hiçbir yanı yoktur. Zira bu âyette geçen قَوْلًا kelimesinin, Hasaneyn'in peygamberliğine delâlet ettiğini, İslâmî ilimlerin hiçbirisinde bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmeyen¹⁸⁴ ebced hesabına dayandırmasının yanlışlığı bir tarafa, Mısri, burada yaptığı hesaplamalar, ebced hesabına göre doğru da değildir. Mesela ebced hesabında “kâf”ın rakamsal değeri 100 olmasına rağmen¹⁸⁵ Mısri'nin bu hesaplamasında 80'dir. قَوْلًا kelimesinin ebced hesaplamasındaki rakamsal değeri 137'dir. Ancak onun 118 ve 128 rakamlarını tutturabilmek için tamamen keyfî ve tutarsız bir takım basit cambazlıklar yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mısri'nin bu hesabına göre bu kelime, adı Hasan ve Hüseyin olan herkesin peygamberliğine işaret edebilir.

- 4- “...Rabbinin alâmetlerinden biri geldiği gün, daha önce iman etmeyen yahut imanyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez...”¹⁸⁶

Mısri'ye göre âyette geçen بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ ifadesinin ebced sistemindeki rakamsal karşılığı 108'dir. Buna bir müdğam ismin rakamsal karşılığı olan 10 ilâve edilirse “Hasan” adının rakamsal değeri olan 118 çıkar. İki müdğam isim, yani 20 ilâve edilirse “Hüseyin” isminin rakamsal değeri olan 128 çıkar. Mısri, bu âyetin bu kısmının ebced hesabına göre Hasaneyn'e delâlet ettiğini söyledikten sonra da âyette “imanyla hayır kazanmamak” ifadesinden de Hasaneyn'in peygamberliğine iman etmeyenlerin imanlarının makbul olmadığına işaret çıkarmaktadır.¹⁸⁷

DİA'daki “Niyâzi-i Mısri” maddesinde, Mısri'nin aslında hiç te'vil kabul etmeyen bu görüşü, zorlamalarla te'vil edilmeye çalışılmakta ve şöyle denilmektedir:

“Nebilik görüşünde onun, İbnu'l-Arabî'nin teşrîi nübüvvetle (bağlayıcı bir şeriat getiren peygamberlik) genel nübüvvet (velâyet) ayırımını dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Teşrîi nübüvvetin Resûl-i Ekrem ile sona erdiği bütün Müslümanların kabul ettiği bir husustur. Nitekim Niyâzi-i Mısri de kendi inancını dile getirirken buna açıkça işaret eder. Ancak bağlayıcı bir şeriat getirmeden 'hükümlerin gerçek anlamına ilâhî bildirimle varmak' manasındaki

¹⁸⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yay., İstanbul 1992; Mustafa Uzun, “Ebced”, *DİA*, X, 68-70.

¹⁸⁵ Bkz. Yakıt, *Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, s. 36; Uzun, “Ebced”, *DİA*, X, 69.

¹⁸⁶ En'âm 6/158.

¹⁸⁷ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 41a, 50a; *İrfan Sofraları*, s. 152.

genel nübüvvet, yani velâyet sona ermemiştir. Niyâzî-i Mısırî'nin Hz. Hasan ile Hüseyin'i bu anlamda bir nebî saymış olabileceği, genel görüşlerinden çıkan zorunlu bir netice sayılmalıdır.”¹⁸⁸

Mısırî'nin bu görüşüyle Haseneyn'in aslında nebî olduklarını değil velî olduklarını ifade ettiğini savunan bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira şu sebeplerden dolayı Mısırî'nin onların velîliğinden değil peygamberliklerinden söz ettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır:

- 1- Mısırî'nin yazdığı Türkçe risâlelerde nebî veya velî kelimeleri değil, doğrudan “hak peygamber” kelimesi kullanılmıştır.¹⁸⁹ Ayrıca Haseneyn hakkında *nebî* ve *nübüvvet* kelimelerinin yanı sıra *rasûl* ve *risâlet* kelimesini de kullanmaktadır.¹⁹⁰
- 2- Mısırî'nin, Haseneyn'in nübüvvetine delil getirdiği ilk iki âyet, onun neyi kastettiğini açıkça göstermektedir. Zira her iki âyette de geçen *الأسباط* kelimesinin atfedildiği şahısların tamamı peygamberdir. Bu âyetlerde, tıpkı Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. İsmail'e, Hz. İshak'a, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya vahiy gönderildiği gibi (Hz. Yakub'un) torunlarına da gönderilen vahiyden bahsedilmektedir. Mısırî de tıpkı bu adı zikredilenler gibi Haseneyn'in de nebî olduklarını söylemektedir. “Mısırî'nin burada nebîlikten kasdı velîliktir” denilirse, o zaman aynı şey bu âyette adı zikredilenler için de söylenmelidir. Bu ismi anılan kimseler, nebî değil de sadece velî midirler!
- 3- Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*'ın altmışıncı sofrasında Hz. Hüseyin'i Hz. Yahya ile mukayese etmekte ve şöyle demektedir: “Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e (a.s.) ‘Ben, Zekeriya oğlu Yahya için 95.000 kişi öldürdüm. Senin kızının oğlu Hüseyin için ise bunun iki misli insanı öldüreceğim’ diye vahyetti” şeklinde rivâyet etmişlerdir. Bu, onun nebilğine ve resulluğuna delildir. Çünkü velî, peygamber rütbesine eremez. Halbuki Hz. Hüseyin, onun iki misline çıkmıştır.”¹⁹¹ Görüldüğü üzere sadece bu ifadeler bile, Mısırî'nin kasdının velîlik değil peygamberlik olduğunu göstermeye kâfidir.
- 4- Mısırî, Sıbteyn'in Risâletlerini İnkâr Edenlerin Durumu Hakkında Bazı Sorular ve Onlara Verilmiş Cevaplar'dan oluşan bir risâlede, “Madem Hz. Hasan ve Hüseyin peygamberdi de niçin peygamberlik iddiasında” bulunmadılar?” şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: “Onların peygamberlik iddiasın-

¹⁸⁸ Ekrem Demirli, “Niyâzî-i Mısırî/Tasavvufî Görüşleri”, *DİA*, XXXIII, 169.

¹⁸⁹ “Bu âyet şehâdet eder ki Hasan ve Hüseyin hak peygamber olduklarına.” (Mısırî, *Risâle-i Haseneyn*, v. 26).

¹⁹⁰ Bkz. Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 42a; *İrfan Sofraları*, s. 159.

¹⁹¹ Mısırî'nin kendi ifadesi şöyledir:

ثم رَوَى أَن الله عَزَّ وَجَلَّ أَوْحَى إِلَى محمد صلى الله عليه و سلم: ‘إِنِّي قَتَلْتُ بِيحْيَى بن زكريا خمسة و تسعين ألفاً، و لأقتلنَّ بالحسين ابن بنتك قدرَ ذلك مرَّتين. وهذا شاهدٌ على نبوتِهِ ورسالته، فإنَّ الولي لا يبلغ مرتبة النبي، وهو بلغ مثاليه.

(Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 42a; *İrfan Sofraları*, s. 159).

da bulunmamalarının sebebi, hased ve münkirlerin artmasından endişe etmeleridir.”¹⁹² Burada niçin iddia edilmediği söylenen şeyin, velilik değil peygamberlik olduğu açıktır. Zira velilik, iddia edilmesi beklenen bir şey değildir.

Mısri, şimdiye kadar niçin hiçbir âlimin, müfessirin veya muhaddisin böyle bir şeyi söylemediği sorusuna özetle şu cevabı vermektedir: Haseneyn'in peygamberliklerinin ilânı, Hz. İsa'nın nüzûlüne yakın bir zamanda gerçekleşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla artık Hz. İsa'nın nüzûlünün yakın olması gerekir. Ayrıca ona göre rivayetlerde Hz. İsa'nın iki elini iki meleğin kanatları üzerine koyacağından bahsedilmektedir. Bu hadiste bahsedilen iki melek, Hz. Hasan ve Hüseyin'dir.¹⁹³

Şu hususu da belirtmek gerekir ki Mısri, Haseneyn'in peygamberliklerini savunurken, Hz. Muhammed'in (a.s.) “hâtemu'l-enbiyâ” sıfatının farkındadır. Dolayısıyla bazı tevillerle onların peygamberliklerinin, Hz. Muhammed'in (a.s.) “hâtemu'l-enbiyâ” sıfatına zarar vermediğini düşünmektedir. Meselâ Hz. İsa'da nüzûl ettiğinde bir peygamber olarak gelecektir, ancak Hz. Muhammed'in (a.s.) getirdiği şeriati değiştirmeyecek ve böylece onun “hâtemu'l-enbiyâ” sıfatına hâlel getirmeyecektir. Haseneyn'in peygamberlikleri de böyledir.¹⁹⁴

c. Tasavvuf Ehli İçin (Seyr u Sülûk İçin) Âyetlerden İşâretler Çıkarmak

Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*'ın yirmi yedinci sofrasını Kadir suresi'nin yorumuna tahsis etmiştir. O, bu surenin tamamen tasavvuftaki mücâhede ve fenâyı anlattığını düşünmektedir. Özetle aktarmak gerekirse ona göre, “kadir gecesi”, mücâhede ve fenâyâ işâret etmektedir. “Kadir gecesinin ne olduğunu sen nereden bileceksin!” âyeti, “Allah'ta mücâhedenin kadrini Allah'tan başka kimse bilmez. Çünkü mücâhede eden kişi, sülûkünün başlangıcında iken, mücâhede sonunda kendisine ne gibi maârif ve müşâhede verileceğini bilmez” manasına işâret eder. “Kadir gecesinin, bin aydan hayırlı olması”, marifetin elde edilmesiy-le neticelenen Allah'ta mücâhedenin, kişinin, dolap beygiri gibi eseri (kendisine ait olduğunu zannettiği ibâdetler) etrafında dolaştığı bin aylık ibâdetten hayırlı olduğuna işâret eder. “Melekler ve ruhun, o gecede her emri yüklenerek inmeleri”, bu manevî mücâhede esnasında, müşkil olan her hususta kendilerine melekî

¹⁹² Mısri, *Sıbteynin Nübüvvet ve Risâletlerini İnkâr Edenlerin Misâli Hakkında Risâle*, Pertev Paşa no. 262/II, v. 37.

¹⁹³ Bkz. Mısri, *Sıbteynin Nübüvvet ve Risâletlerini İnkâr Edenlerin Misâli Hakkında Risâle*, v. 37-38.

¹⁹⁴ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 53a; *İrfan Sofraları*, s. 153.

ilhamların, Rabbâni vâridâtın inmesine işaret etmektedir. “Şafak atıncaya kadar selâmet” ise, bir mürşid-i kâmilin murâkabesi altında yapılan sülûkî mücâhededen hakikat güneşi doğuncaya kadar her türlü manevî engellerden selâmette olmasına işaret etmektedir.¹⁹⁵

“Savaştan geri kalan üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Yeryüzü, bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış, böylece Allah’(ın azabından) yine O’na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardır...”¹⁹⁶ meâlindeki âyeti, şeyh-mürîd ilişkisi bağlamında yorumlamakta ve âyette geçen “Yeryüzü, bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş” ifadesini, “şeyhi kendisinden râzı oluncaya kadar mürîdin ızdırabının dinmemesi” olarak yorumlamaktadır. Yine âyette geçen “savaştan geri kalanlar”ı da “mücâhededen geri kalan ve ‘Allah, erhamu’r-râhimîndir, kendinizi fazla yormanıza gerek yok’ diyerek başkalarının da mücâhededen geri kalmasını isteyen tembel mürîdler”e benzetmektedir.¹⁹⁷

d. Zâhirî Tefsire Eleştiriler Yönelmek

Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*'da bir âyetin tefsirini yaparken bazen âyetin nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir soru sorar ve bu soruya önce zâhirî tefsirlerde yapılan bir açıklamayı verir. Hemen ardından da bu yorumu isabetli ve tatmin edici bulmaz ve keşfe dayalı olduğunu söylediği kendi yorumunu verir. Buna şu örnek verilebilir: “Onuncu sofrâ”da “O, yaptıklarından ötürü sorgulanmaz”¹⁹⁸ âyetini açıklamasına Beydâvî'nin bu âyetle alakalı yorumunu vererek başlamaktadır. Buna göre Beydâvî, Allah'ın niçin yaptıklarından ötürü sorgulanamayacağını şöyle açıklamaktadır: “Azametinden, yetkisinin kuvvetinden, ulûhiyet ve zâtî saltanatında teklîğinden dolayı yaptıklarından sorulmaz.”¹⁹⁹ Mısri, bu yorumda apaçık bir “zulüm kokusu” olduğunu belirtir. Zira ona göre şayet sormaktan/sorgulamaktan korkmak, Allah'ın bu anılan sıfatlarından kaynaklanıyorsa bu, şu anlayışı zımnen barındırır: “Aslında Allah'ın yaptıklarını sorgulamak mümkündür, ancak O'nun azametinden dolayı sorgulanmaz. Ya da Allah yasak kıldığı için sorgulamamak gerekir.” Mısri, bu düşüncelerin, kendi zevkine uygun olmadığını belirtir ve şöyle der:

¹⁹⁵ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 19a-20a; *İrfan Sofraları*, s. 78-80.

¹⁹⁶ Tevbe 9/118.

¹⁹⁷ Bkz. Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 28a; *İrfan Sofraları*, s. 109.

¹⁹⁸ Enbiyâ 21/23.

¹⁹⁹ Beydâvî'nin bu yorumu için bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 68.

“Bu fakirin zevkine göre O, yaptıklarından sorulmaz. Çünkü O, her şeyi hikmetiyle yapar. Fakat bu hikmeti keşf ehlinde başkası anlayamaz. Ne zaman ki Hak Teâlâ'nın “O, yaptıklarından ötürü sorgulanmaz” hikmeti insanlara açılırsa, ancak o zaman anlayabilirler. Çünkü (bu mertebeye ulaşıncı) sorulacak soru kalmaz ki. Zira O'nun hikmeti, bütün mahlûkâtına olan rahmetini, sehâsını, keremini ve lutfunu eksiltmez. Şöyle ki, Allah Teâlâ, mahlûkâtı yaratmış, her şeyi tam yerli yerince koymuştur. Bir kul, Allah'ın fiillerinden kendi ilmine, zevkine ve doğasına aykırı olan bir şeyi sormak isterse Allah Teâlâ, onun basiret gözünü açar ve kul, Allah'ın o şeydeki hikmetini görür. Bu suretle kul, zarurî olarak, kalbinden “niçin ve nasıl?” sorularını çıkarır ve artık ondan hayret etmez. Onu yerine lâîk görür. Artık hiçbir şeyin, sinek kanadı kadar fazla yahut eksik tarafını dahi Rabbine sormayı kendine yakıştıramaz. Elbette bir hastalığın, bir kusurun, bir eksikliğin, bir fakirliğin, bir zararın, bir cehlin, bir küfrün kaldırılmasını doğru bulmaz. Allah'ın insanlara ezelde taksim ettiği rızkı, eceli, kudreti, aczî, tâati ve masiyeti değiştirmeyi istemez. Eşyayı olduğu gibi görür. Bunların hepsini, içinde hiç zulüm olmayan, sırf adâlet ve eksiksiz sır kemâl, hiç bozukluğu, eğriliği-bügrülüğü olmayan tam doğru kabul eder. Her şer sandığının altında bir hayır vardır ve her zarar sandığı şeyin sonunda bir fayda vardır.”²⁰⁰

Sonuç

Niyâzî-i Mısri, hem etkileyici karizmatik kişiliğiyle hem de telif ettiği eserleriyle 17. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında önemli yeri olan sıradışı bir sûfî, mütefekkir ve şâirdir. Hayatından anlaşıldığı kadarıyla Mısri, mala-mülke, makam-mevkiye tamah etmeyen, son derece sade bir hayat yaşayan mütevâzî bir derviş; doğru bildiği şeyleri padişah dâhil kimseden korkmadan söyleyebilen, hatta gerektiğinde padişah ve vezirlerin isimlerini vererek onlara çok ağır eleştiriler yöneltebilen cesur bir entellektüel; kendisine Allah'tan özel bilgiler geldiğine, Mehdî ve İsa olduğuna inanan; Hz. Hasan ve Hüseyin'in peygamber olduklarını iddia eden ve buna inanmayanların imanlarının geçerli olmadığını savunan sapkın fikirlere sahip çok renkli ve de anlaşılması güç bir sûfî olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple onun hem bâtını nitelikli eserleri hem de seyahatler, sürgünler ve devlet adamlarıyla mücadeleler ile dolu çalkantılı hayatı incelendiğinde, şahsiyetinin delilik ile velilik arasındaki çok ince bir sınırdaki konumlanmış olduğu sonucuna varılmaktadır.

Mısri'ye göre Kur'an, sadece mushafta yazılı olan harflerden müteşekkil değildir. İnsan ve topyekün kâinât da aslında Kur'an'dır. Dolayısıyla insanın

²⁰⁰ Mısri, *Mevâidu'l-İrfân*, v. 8a-8b; *İrfan Sofraları*, s. 39-40.

kendisi ve kâinatta gördüğü, duyduğu her şey Kur'an'dır. Bu sebeptedir ki ona göre Kur'an'da âfâkî hâdiselerin tamamı enfüsi olarak da açıklanabilir. Mısırî'ye göre Kur'an'ın zâhiri olduğu gibi bâtını da vardır. Zâhiri mana reddedilmemelidir, ancak bâtinî mana(lar) da yok addedilmemelidir. Bunlar, birbirlerini tamamlamaktadır. Süfîlerin ve özellikle de kendisinin bazı yorumları, Kur'an'ın zâhirine muhâlif görünüyorsa da bâtınına aykırı değildir. Zâhiri tefsir, Kur'an'ın bütün manalarını tüketemez, onun manaları sonsuzdur.

Mısırî, başta *Mevâidu'l-İrfân* olmak üzere pek çok risâlesinde özetlediğimiz bu Kur'an anlayışının âyetler üzerinde uygulamasını da yapmıştır. Onun işâri tefsir yönteminde temsili/antropomorfik yorumlar çok önemli bir yer tutmaktadır. “Âlem, büyük insan; insan, küçük âlemdir” anlayışından hareketle Kur'an'da dış âleme dair verilen çeşitli bilgilerin insanın iç dünyası için de geçerli olduğunu savunmakta ve pek çok âyeti bu şekilde yorumlamaktadır.

Mısırî'nin işâri yorum yöntemleri arasında dikkat çekenlerden birisi de cifirdir. O, özellikle Haseneyn'in peygamberliği konusunda olmak üzere bazı görüşlerini ebced hesabına dayandırmaktadır. Ancak cifir ilminin İslâmî ilimlerin hiçbirisi tarafından bilgi kaynağı olarak kabul edilmemesi bir tarafa, Mısırî'nin ebced hesabına dayalı yorumlarının bir kısmında, bu hesaba da uyulmadığı ve harflere tamamen keyfi olarak bir takım rakamsal değerlerin verildiği görülmektedir.

Mısırî'nin tefsir ettiği âyetler bakıldığında bunların çoğunun ya vahdet-i vücûd düşüncesini ya da Haseneyn'in peygamberliğini ispata yönelik olduğu görülmektedir. Onun bu yorumları, tamamen subjektif ve aşırı yorumlar olup isâbetlilik ve inandırıcılıktan uzaktır.

Kaynakça

Aşkar, Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

_____, “Niyâzî-i Mısırî”, *DİA*, XXXIII, 166.

Aynî, Mehmet Ali, *İslam Tasavvuf Tarihi*, (sad. H. R. Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ts.

Demirli, Ekrem, “Niyâzî-i Mısırî/Tasavvufî Görüşleri”, *DİA*, XXXIII, 169.

Doğramacı, Baha, *Niyâzî-yi Mısırî: Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, y.y., 1979.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, nşr. Muhammed ed-Dâlibalta, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1992.
- Gölpınarlı, Abdulkaki, "Niyâzî Mısırî", *Şarkiyat Mecmûası*, Cilt. VII (1972), s. 183-226.
- Güzel, Abdurrahmahman, "Niyâzî-i Mısırî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri: Risâle-i Devriyye", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII-XXI/1-2 (Ankara 1983), s. 121-137.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, Kahire 1990.
- Karahan, Abdulkadir, "Kendi El Yazısı Hatıralarına Göre Niyâzî-i Mısırî'nin Bazı Mistik Görüşleri", *Türkiyât Mecmûası*, Cilt. XIX (1980), s. 93-98.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshak, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Ahmed Şemsüddin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Niyâzî-i Mısırî, *Mevâidu'l-İrfân*, Süleymaniye Ktp. Hâşim Paşa no. 20.
- _____, *Mecmûa*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. Sultan Orhan, no. 690.
- _____, Kur'an, İnsan ve Ekvândan Her Birinin Gayrı İçin Mir'ât Olduğuna Dair Risâle, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no.261/13.
- _____, *Tefsîru Âyeti 'İnnâ Arazne'l-Emânete'*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/9.
- _____, *Risâle-i Haseneyn*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/6.
- _____, *Eşrât-ı Sâat Risâlesi*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/5.
- _____, *Risâle-i Hızriyye-i Cedîde*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/4, vr. 17.
- _____, Sibteynin Nübüvvet ve Risâletlerini İnkâr Edenlerin Misâli Hakkında Risâle, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 262/11.
- _____, *Tefsîru Süreti'l-Beyyine*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa no. 261/10.
- _____, *Mawâidu'l-İrfân İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.
- _____, *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, haz. Halil Çeçen, Dergah Yay., İstanbul 2006.
- Pazarbaşı, Erdoğan, "Mehmed Efendi Vanî", *DİA*, XXVIII, 458-459.
- er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr li'l-İmâm Fahrüddin (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 2001.
- Sevim, Emine – Pekolcay, Neclâ, *Yûnus Emre Şerhleri*, Ankara 1991.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

Tatçı, Mustafa, “N. Mısırî'nin Tasavvufi Bir Rüya Tabirnamesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Ankara 1989, s. 85-96.

Uzun, Mustafa, “Ebced”, *DİA*, X, 68-70.

Wensinck, Jan, “Niyâzî”, *İA*, IX, 305.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yay., İstanbul 1992.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâfu an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.